

УДК 94 (477. 86-22)
ББК Т 3 (4 Укр 3)

Петро Сіреджук
(м. Івано-Франківськ, Україна)

КОСМАЧ В ІСТОРІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ ТА УКРАЇНИ

Головне завдання Клію з доби античності – з'ясувати минуле й сучасне, а якщо це пов'язати з Космачем, то на основі доступних різнобічних першоджерел скласти правдивий літопис села для формування історичної свідомості його мешканців.

У статті стисло розкрито історичний розвиток села від найдавніших часів до наших днів. Основна увага зосереджена на ролі Космача в історії Гуцульщини та України. Зокрема, наголошено на участь космачан у визвольних змаганнях українців за свою державність.

Ключові слова: Космач, космачани, спільнота, опришки, січовики, осередок, перебудова.

Фізико-географічна характеристика села. Космач розташований у західній частині Косівського району Івано-Франківської області. Село розміщене на висоті 640 м над рівнем моря, добре захищене горами від північного й західного вітрів¹. Має 32 присілки. На 1 січня 2000 р. Космач займав територію 8 430 квадратних кілометрів, що складає одинадцять відсотків від загальної площі Косівського району. Через село пропливає річка Космачіль, яка після злиття з притокою Баненка має нове найменування – Пістинька. За даними на 1 січня 2012 р., населення Космача становило 6233 особи, а це 15 відсотків від загального числа жителів району. За територією та чисельністю населення Космач – одне з найбільших сіл в Україні та Європі².

Назва села. Щодо пояснення назви села існує декілька версій. Одні з них побутового характеру, а інші – науково-гіпотетичні. За першою побутовою версією перед монголо-татарською навалою у верхів'ї р. Пістиньки було кілька хат. Сюди зайшли завойовники і в часі набігу жінкам і дівчатам пообрізали коси. Після їхнього відходу безіменне маленьке поселення стали йменувати Космач. Друга побутова версія придумана Д.Пожджуком, який стверджує, що в князівській добі сюди на теперішній присілок Завоєли зайшла молода пара італійців – Джульєта і Нікос, які й поклали початок селу³.

Більш правдоподібною є третя побутова версія етимології назви села, за якою в княжий період над річкою, що протікає через нинішнє село, близько 1300 р. поселився зі Снятина втікач з довгим волоссям-космач, якого звали Іван Косматий, із сином Іваном. Другою родиною в селі були втікачі з Молдови, які стали проживати спочатку в Сигліні, а потім переселилася на горбок у центрі нинішнього села, який тепер зветься Мунчіль. Ця родина складалася з трьох осіб: глави сім'ї Діорді, його дружини Єлени та дочки Ганни. На честь першого поселенця й названо село. Ця версія вперше обнародована 1985 р. М.Домашевським у нарисі “Космач” на основі матеріалів, переданих йому космачанином В.Боб'яком⁴. Аналогічне пояснення походження назви села також дає польський дослідник топонімії Гуцульщини С.Грабець⁵.

У цій версії доля істини є, адже в давньоруській та українській розмовній і літературній мовах слово “космач” з таким значенням уживалося аж до початку ХХ ст. Воно зафіксоване відомим українським ученим-лексикологом і письменником Б.Грінченком у багатотомному тлумачному словнику української мови та російським лексикологом І.Срезневським⁶. У топоніміці пояснення походження назви населеного пункту від прізвиська першого поселенця є загальноприйнятим.

Не виключено, що найменування населеного пункту дано від прізвиська – прізвища Космач, дуже поширеного колись по всій Україні. Зі збережених першоджерел воно відоме нам з 1558 р. Так, у с. Сокільники поблизу Львова проживав Олексій Космач⁷. У Швейкові на Бережанщині 1623 р. мешкав Андрій Космач, а 1641 р. на парафії в Стопчатові поблизу Яблунова був отець Космач. Дещо пізніше, 1669 р., у селі Заваллі на Снятинщині жив якийсь Іван Космач⁸. До речі, це прізвище збереглося до наших днів у жителів Сходу України.

Доречно наголосити, що відомий топоніміст Прикарпаття М.Габорак назву села Космач теж виводить від антропоніма – прізвища Космак (людина, яка має розтріпане волосся)⁹.

Інший топоніміст І.Железняк припускає, що назва може мати у своїй основі давнє слово *kosma*, яке колись мало значення: рослинний покрив, трава, ліс. М.Габорак теж підтверджує імовірність такої етимології цієї назви¹⁰.

Львівський дослідник санскриту В.Кобилух у 1996 р. висунув найновішу версію походження назви села. Він стверджував, що топонім Космач складається з двох санскритських слів *kos* – долина і *mach* – світло, тобто означає “долина світла”. Повторно ця гіпотеза була озвучена ним 2000 р.¹¹. У такому поясненні теж є доля істини, адже якщо уявити собі, що в княжій добі, коли виникло село, навкруги були правічні темні ліси, а до села, як засвідчує інвентар Яблунівського ключа, ще 1752 р. вели тільки лісові стежини, то люди дійсно з пралісу виходили на залиту сонцем долину. Таке пояснення найменування поселення в топоніміці вважається науковим і не суперечить правдоподібності трактування.

Найімовірнішим видається походження топоніма Космач від річки Космачіль, яка, імовірно, свою назву отримала ще в часи неоліту, коли на теренах теперішнього села жили трипільці. Через те, що з темних борів річка виривалася на залиту сонцем долину, вони могли її назвати Космач чи Космачіль, а постійне поселення, яке в княжій добі виникло на її берегах, стали іменувати Космачем. Топонімісти вважають, що гідроніми є старші за топоніми, а тому походження назв населених пунктів від власних назв водойм вважають найбільш достовірною версією.

Народонаселення. Корінним і найчисленнішим етносом села є гуцули-українці. Окрім автохтонів, у селі проживали і представники різних етносів держав-завойовників – польської, австрійської, радянської: поляки, а також поодинокі представники австрійської, німецької та російської спільнот. Найбільшими була єврейська та польська громади.

Єврейська спільнота. Єврейська громада почала складатися на території Космача в останній чверті XVIII ст. Близько 1781 р. в селі документально засвідчено проживання єврейської родини, яка складалася з семи осіб¹². На перших порах єврейська громада формувалася вкрай повільно. Так, 1800 р. у Космачі проживало лише 20 євреїв¹³. Швидкий ріст єврейської громади почався з розвитком нафтового промислу: якщо 1880 р. в Космачі налічувалося 141, то 1890 р. – 176, 1900 р. – уже 281, 1921 р. – 223, а 1938 р. – 246 осіб¹⁴.

Тутешні євреї мали товариство “Hatechija”, легалізоване воєводською владою 15 квітня 1929 р. Його метою було піднесення рівня культури серед своїх членів шляхом проведення читань газет, тематичних рефератів, дискусій і утримання бібліотеки. Активними членами товариства були Давид Голдштайн, Леон Рабінович, Бено Росен, Салка Мільбауер, Регіна Раухвергер, Сімон Росен, Доня Рабінович, Лейб Шеуерман, Геніх Росен, Сайде Фібер, Маркус Сойхер, Ісак Ербзентегаль, Соломон Фрімель, Мендель Шер, Ізраель Шмерлер, Мухулім Шнапс¹⁵.

Космацькі євреї також користувалися своєю безпроцентною позичковою касою. Її заснували 20 жовтня 1932 р. і назвали “Sinitach Chesed”. Активними членами кооперативи були Арон Айзен, Соломон Фріматр і Сайде Фішбер. Закладний капітал цієї установи складав 297 злотих, а обіговий досяг 1240 злотих. Станом на 4 липня 1935 р. названа громадська фінансова інституція космацьких євреїв налічувала 45 членів¹⁶.

Євреї в Космачі мали дві бази з кімнатами відпочинку. Однією володів Х. Шмерлер, а другою – Г. Росен. Нічліг у ліжку бази коштував злотий, а на сіннику-оборозі 50 грош¹⁷. Громада космацьких євреїв припинила існування 1942 р.

Польська меншина. У Космачі вона почала формуватися в 50-х роках XIX ст. Станом на 31 грудня 1857 р. у селі налічувалося вісім осіб католиків-поляків, у 1880 р. їх було десять, 1900 р. – 55, 1921 р. – 89 (серед них був австрієць К.Маркс та кілька космацьких німців, які сповідували католицизм), а в 1938 р. – 60 осіб¹⁸.

Поляки космацької громади для відправи богослужінь мали свою молитовну каплицю, а весною 1938 р. з ініціативи інженера Павліковського, Станецького і Шалайдечівни розпочали будівництво костелу, але не встигли закінчити будову, бо завадила війна¹⁹. Представники польської меншини займали в селі керівні посади. Зокрема, в 1933 р. лісничим був Стефан Храновський, керівником поштової агенції – Антон Добранецький, Довжинський – власником ресторану, Адам Попіль – війтом села, Адам Слонецький – учителем на присілку Плаюци²⁰. Для своїх співвітчизників вони організували вечори відпочинку. Для прикладу, 1 лютого 1938 р. космацькі поляки організували вечір відпочинку, на якому грав оркестр зі Слободи Рунгурської. Крім модних тоді танців, музиканти грали гуцулку й коломийку²¹. Як і єврейська, польська громада перестала діяти в роки радянсько-німецької війни.

Демографія. Перші відомості про населеність Космача сягають 1532 р. На той час у селі проживало вісім родин. Станом на 15 травня 1670 р. у Космачі їх налічувалося вже 70, 1728-го – 128, 1745-го – 145, 1752-го – 165. 1781 р. у селі було 276 родин чисельністю 937 осіб, з них віком до 12 р. – 136, до 17 р. – 25, жінок – 460, бідняків – 286 осіб²². У подальшому часі зростання населення відбувалося так: 1800 р. – 1562 жителів, 1824 р. – 1766, 1857 р. – 3028, 1890 р. – 3566, 1900 р. – 4136, 1921 р. – 4125, 1938 р. – 5642 осіб, у тому числі 47 поляків, 246 євреїв і 5346 гуцулів-українців²³. Серед населення Космача на всіх етапах його історичного розвитку більшість становила українська громада. Так, у 1900 р. вона налічувала 3809, 1921 р. – 3810 і 1935 р. – 4766 осіб греко-католицького віровизнання²⁴.

З радянської доби найранніші статистичні матеріали маємо з 27 травня 1946 р. Тоді в Космачі проживало 4232 мешканці. Повторні дані відомі за 12 січня 1956 р. На той час у селі було 1312 дворів, у яких проживало 5011 осіб²⁵. Отже, через великі демографічні втрати на війні, у боротьбі з тоталітарним режимом, депортації родин повстанців та наближених до них, населеність Космача зразу після війни різко зменшилася. Щоправда, потім стала повільно зростати, але навіть через десятиріччя не сягнула довоєнного рівня, адже в селі станом на 18 жовтня 1934 р. проживало 5250 гуцулів²⁶.

У добу феодалізму ріст населення Космача відбувався завдяки двом факторам: природному приросту та притоку переселенців-утікачів із інших населених пунктів Гуцульщини й Покуття. Так, 1629 р. Лавер Івашкович та Іван Івашкович із с. Косів (тепер Старий Косів) поселилися в Космачі. Восени 1638 р. із с. Делятин до Космача втік якийсь Калин Куланчин²⁷.

На сучасному етапі невпевненість у завтрашньому дні не дозволяє молодим сім'ям космачан мати більше однієї дитини; двоє дітей – рідкість. Звідси йдуть витоки

процесу старіння й вимирання населення Космача. Подібна картина спостерігається не тільки в цьому селі, але й інших населених пунктах Прикарпаття, наприклад, у с. Вікні на Городенківщині²⁸.

Економіка. Економіка села розвивалась відповідно до потреб суспільства на тому чи іншому етапі історичного розвитку. Зокрема, у верхньому палеоліті та мезоліті основою господарської діяльності первісних людей, які проживали на території села, було мисливство, рибальство і збиральництво. В добу трипільської культури продовжувало домінувати мисливство і рибальство, збиральництво почало відходити на другий план, бо зародилося городництво і тваринництво. В епоху бронзи на присілку Медвежий успішно розвивався солевидобуток. Місцеві солевари підтримували бартерні відносини з металургами Трансільванії²⁹. Солеварний промисел проіснував у селі до кінця 1786 р., аж поки австрійський уряд не закрив сільську солеварню.

Конкретні відомості про стан економіки села сягають лише 1728 р. З інвентарю Яблунівського ключа довідуємося, що основою економіки було конярство, вівчарство, птахівництво і бджільництво. Для прикладу, 1752 р. 165 селянських господарств у своєму розпорядженні мали 254 коней, 110 волів, 294 корови, 103 третяки, 163 озимки, 3959 овець і 55 ягнят³⁰. Станом на 31 грудня 1934 р. у космацьких селян налічувалося 249 коней, 1213 голів великої рогатої худоби, 1662 вівці, 170 свиней³¹. Допоміжну роль у сільській економіці відіграло солеваріння, джуманство (кінне чумакування на недалеку відстань), рибальство, млинарство й нафтопромисел.

Млинарство в Космачі започатковано між 1653 і 1658 р. У 1658 р. млин уже діяв. Пізніше з ростом населення виникла потреба у другому млині оскільки малопродуктивний перший млин не справлявся з великим навантаженням з розмелювання зерна. 1752 р. мельниками в селі були Михайло Матейчук та Василь Шкодяк³².

Доба Австро-Угорщини внесла свої новації: почався промисловий видобуток нафти й розробка лісодревини. З господарською і лікувальною метою сільське родовище нафти люди, імовірно, використовували з давніх часів. Перша ж письмова згадка про використання нафти в господарстві в Космачі сягає 1591 р. Того року, як зазначається в матеріалах Галицького земського суду, власник села Микола Бучацький відступив в оренду свій запрутський маєток (Космач, а також Мишин і пів-Кам'янки, нині Велика Кам'янка на Коломийщині) двоюрідному братові Янові Збожному. Згідно з умовами, дозволялося кожному селянинові ловити рибу, займатися полюванням та збирати ропу, тобто нафту. Доречно зазначити, що ця згадка є найдавнішим письмовим документом, який засвідчує використання нафти в господарських цілях не тільки в Космачі, але й на Гуцульщині, Прикарпатті та, можливо, в Україні. Варто наголосити, що збирання ропи для власника села магнатської родини Яблоновських у селі теж зафіксовано інвентарем Яблунівського ключа, який датується 7 березня 1752 р. За давнім звичаєм космачани до Яблунівського замку мали дати чотири бербениці ропи-текучки³³. Для використання в промисловій сфері сільське нафтове родовище почали розробляти з 1896 р. Нафтопромисел функціонував постійно. 1921 р. його обслуговувало 35 робітників французької фірми "Премір". Незадоволені низькою заробітною платнею вони 15 травня 1921 р. вдалися до страйку, який тривав до 3 червня 1921 р.³⁴

Промислова розробка лісових багатств у краї була організована на початку ХХ ст. З метою вивезення великої кількості деревини космацькими гуцулами за гроші лісопідприємців австрійської держави 1908 р. збудовано на річці Космачіль клязу – водозбірник води. Зрубане дерево раз на тиждень пускали самопливом, яке прирічковим городам селян Космача, Шешор і Пістиня завдавало великої шкоди. Хижацька вирубка державних лісів у верхній течії Космачіля тривала до Першої світової війни. В цей час

постійно діяла кляуза. Документальних відомостей про її функціонування в міжвоєнний час не збереглося. Імовірно, її ніхто не відбудовував. Із поштових листівок, випущених напередодні розпаду II Речі Посполитої, видно, що на той час вона була поруйнована. Станом на 2007 р. від цієї давньої конструкції в Космачі залишилися рештки насипу та кілька зігнутих колод.

У міжвоєнний період для переробки лісодеревини діяв паровий тартак інженера Януша, який знаходився при польовій дорозі, що повертає на присілок Лішів, і розвивався не вельми успішно, а в часи економічної кризи був закритий³⁵. Більше того, державний ліс за безцінь скуповував Е.Рабінович зі спільником і продавав його в Коломиї за спекулятивними цінами³⁶.

За радянської доби ліс вирубували для потреб новобудов. Щоправда, мали місце самовільні рубки. Повальне самовільне вирубування лісів на території Космацького лісництва почалося перед розвалом СРСР і триває до наших днів.

Історія. Освоєння людиною теперішньої території села почалося не пізніше кінця верхнього палеоліту, тобто приблизно 30 тисяч років назад. Стоянку первісних мисливців археологами виявлено в 1995 р. поблизу нині майже засипаної печери гори Клифа³⁷.

На території села люди проживали і в пізніші періоди кам'яного віку. В різних місцях (на погірському схилі над соляним джерелом за Пістинькою, на баненському плато перед обійстям родини Білоусяків, на Царині) виявлено поодинокі знахідки кам'яних знарядь, зокрема неолітичних кам'яних сокир та кам'яних грузил до ткацьких верстатів цієї ж епохи. На території медвежанської солеварні знайдено долото, один з мідних виробів трансільванського походження³⁸.

Жили люди в селі і в княжій добі, бо залишили про себе пам'ять у топонімах хорватського походження – Віпчина і Віпченка, які означають громадське пасовище. Отже, за княжих часів основним заняттям мешканців Космача було тваринництво. Громада свою худобу випасала на спільному пасовиську.

Писемна історія села бере відлік з 1412 р. Того року проведено розмежування Космача з сусідніми селами: Береза (Верхнім Березовим), Лючею і Микуличином³⁹. Границі з Жаб'єм (Верховиною) залишилися не визначеними до 1668 р. Щоправда, Космач на той час мав дещо більшу територію, бо на його землях близько 1607 р. виникла Акришора. За тодішнім адміністративним підпорядкуванням село входило до Коломийського повіту Галицької землі Руського воєводства. Інших документів про Космач до наступного сторіччя не збереглося, бо згоріли під час татарського нападу на Коломийський замок 1619 р., де вони знаходилася.

Пізніше Космач, час від часу, згадується в різних документах, що вийшли у світ з королівських і повітових судових канцелярій. Так, у 1516 р. уповноважений Станіслава Нушевського – знатний Андрій Прокоп із Гвіздця звернувся до Галицького земського суду із заявою, що орендар Дмитро, або Данилко*, не хоче повернути гроші. Справа, яка раніше слухалася в Коломийському гродському суді, не привела до примирення сторін, а тому її в апеляційному порядку слухали в гродському суді міста Галича⁴⁰.

Пізніші відомості про Космач є в королівських реєстрах Скарбу Коронного Польщі й зафіксовані в 1536, 1552, 1579 рр. Зокрема, в королівському реєстрі 1536 р. зазначається, що Космач – невеличке село, яке складається з восьми господарств. Реєстри Польської Корони 1552 й 1579 рр. подають лише скупі відомості, що таке село тоді існувало в Коломийському повіті.

* Очевидно, прізвисько Дмитра.

2 серпня 1590 р. в результаті поділу родинного маєтку між братами Миколою і Яном Бучацькими Космач, а також Нижній Вербіж, Стопчатів, Мишин та половина Кам'янки дісталися Якові, а Миколі – Верхній Вербіж, Ключів, Уторопи, Пістинь, Рівне (ще слобода. – П.С.) і якась Дмитрівка⁴¹.

Украй мало звісток про Космач є з наступного XVII сторіччя. Вдалося встановити, що третього дня після свята Святого Валентина 1610 р. шляхтич королівського двору Матвій Яблонівський придбав у магната, старости Галицького і Коломийського староств, Станіслава Влодка села Стопчатів, Вербіж, Мишин, Космач, половину Кам'янки (Великої Кам'янки) та новозасноване містечко Влодків (з 1647 р. – Яблунів) за вісім мільйонів флоренів. Він сам жив у Коломиї, а нащадки деякий час у Лючі⁴².

Гніт польських орендарів викликав у космачан, як і в жителів інших сіл, опір гнобителям. Вони все рішучіше піднімалися на боротьбу за своє соціальне й національне визволення. Ця боротьба набирала різноманітних форм, які часто перепліталися. Найбільш поширеними з них були втечі. Одна з перших втеч із Космача зафіксована 1618 р., коли Василь і Степан Сандровичі залишили рідні обійстя й осіли в маєтку магнатської родини Потоцьких у Шешорах. Наступного року шість родин космачан утекло до с. Хімчин: Степан Гаврилишин, Лазурів, Андрій Ретисків, Степан Стожиляцький, Василь Флек (отаман села) та Олекса Флек.

У часи національно-визвольної війни під проводом гетьмана Б.Хмельницького космачани взяли активну участь у визвольних змаганнях гуцулів за соціальне й національне визволення з-під гніту феодальної польської держави. Встановлено, що Пилип Білібене, Іван Будзів, Степан Гаврилишин, Олекса Кващин, Синьота, Степан Стрілецький, Микола Шпай разом з іншими повсталими Гуцульщини й Покуття, зокрема містечка Косова та сіл Іспас (Спас), Рожнів, Соколів (Соколівка), Косів (Старий Косів), Хомчин (Хімчин) та Новоселиця на Снятинщині восени 1648 р. брали участь у нападі на замки магната Яблонівського в Лючі й Дебеславцях⁴³. Більше того, Степан Гаврилишин був правою рукою полковника війська прикарпатських повстанців Семена Височана, що свідчить про його організаторські здібності та військовий талант.

Оскільки соціально-економічне становище села жителів надалі лише погіршувалося, їхній стихійний протест проявлявся у двох формах: втечах селян та участі в опришківському русі. Постійні втечі з Космача спостерігаються на протязі всієї третьої чверті XVII–XVIII ст. Зокрема, в 1652 р. до Хімчина втекло шість сімей. 1671 р. в Трійцю на Покутті з Космача втік Марко Влашинець. У 1672 р. в Хімчині з космачан осіли Федір Вівчар, брати Іван і Семен Бєствірки, Левко Омельянів. У 1673 р. космачський утікач Остап Сидорів поселився в с. Задубрівці на Снятинщині⁴⁴. У 1718 р. Андрій та Михайло Бойки, Качола та Мавричак Нілевич поселились в селі Ценява поблизу Коломиї. Близько 1762 р. в с. Корнич на Коломийщині осіло три родини космачан, яких тут за походженням прозвали Косматчуками: Пилип, Стефан та Яків Косматчуки⁴⁵.

Вперше серед опришків жителів села документально зафіксовано 1711 р. Із матеріалів Галицького гродського суду довідуємося, що в опришківському загоні Івана Панчишина зі Стопчатова діяло четверо вихідців з Космача, котрі брали участь у сміливих нападах на шляхетські маєтки Коломийського повіту⁴⁶.

Космачани постійно підтримували контакти з легендарним ватажком карпатських опришків – Олексою Довбушем. Про це ми дізнаємося з листа шляхтича Суського до яблунівського губернатора П.Беноє, датованого 7 вересня 1744 р. Він повідомляв, що солдати з хоругви Пшелуського “...переходили через Космач за опришками...”, але військом нібито не спричиняло селянам Космача “значної шкоди”. Далі в цьому листі зазначалося, що коли просили космачан повести їх на полонини, то вони не лише не

хотіли, а й свідомо відвели смоляків у інше місце, а за той час попередили опришків. У кінці листа повідомлялося, що протягом двох останніх зим Довбуш знаходився в Космачі⁴⁷.

Оскільки для шляхти легендарний ватажок карпатських опришків був невловимим, то польські дідичі пішли на хитрість: пообіцяли звільнити від феодальних повинностей того, хто вб'є Довбуша. І такі люди знайшлися. Це були Мочерняк з Микуличина і Стефан Дзвінчук з Космача. Першого Олекса встиг покарати, а другий у ніч з 23 на 24 серпня 1745 р. смертельно поранив Олексу⁴⁸. Стефан Дзвінчук був дійсно можливим господарем у селі. За даними Яблунівського інвентарю 1745 р., він тримав на господарстві одного коня, двох озимків, три корови і чотирьох волів⁴⁹. Убивця Довбуша мав дружину Марію і четверо дітей: двох синів і дві дочки. Помер, імовірно, між 1780 і 1787 рр.*.

Односельчани навіки прокляли Стефана Дзвінчука. З того часу його нащадків стали називати шлягунами (шлягун – перекручене народом слово шляхтич. Ця презирлива кличка вітки родини Дзвінчуків, котра зжила зі світу Олексу Довбуша, дійшла до наших днів)⁵⁰.

Після смерті О.Довбуша космачанин Федір Бойчук очолив ватагу опришків, яка складалася виключно з космачан. Радіусом дій народних месників був пістинсько-яблунівський терен Косівщини. Польській шляхті 1756 р. вдалося схопити ватажка космачських опришків. У пістинській замковій в'язниці його піддали тортурам, а потім на міській ринковій площі четвертували. Частина тіла на острах селянам розвішали при головних дорогах. Таким чином, можна стверджувати, що по смерті Олекси Довбуша Федір Бойчук був дуже популярним серед гуцулів ватажком карпатських опришків⁵¹.

Після входження до складу австрійської держави соціально-економічне становище космачан суттєво не покращилося. На перших порах австрійського панування Космач надалі залишився в приватному володінні магнатської родини Яблонівських. Як і раніше, володарі здавали село в оренду. Так, відомо, що 2 березня 1780 р. новим орендарем Космача став Микола Воронич⁵². За сумарієм інвентарю 1780 р. космачани заплатили М.Вороничу 1.823 золотих чиншу, 66 золотих і 20 грошів “святочного”, 47 золотих і 15 грошів “стругового” (за право рибалити на форель у р. Пістинці), 83 золотих і 10 грошів за користування лісом, 32 золотих за ропу-текучку і 12 золотих “верстатного” від трьох ткачів. А ще орендар отримав 454 курки, 1.135 яєць і 227 спрядених мотків. Крім того, від господарства він збирав по вісім стругів-форелей або з громади – 32 золотих за них⁵³.

Найбагатшим селянином Космача 1780 р. був Іван Семчук, який у своєму господарстві тримав два воли, четверо коней, чотири корови, три ялівки, п'ять штук молодняка великої рогатої худоби, двоє свиней та 150 овець. Приблизно такими ж можливими були Іван Книщук та син Івана Багрійчука, а найбіднішими – Михайло Бойчук, Стефан Сухарук та Семен Сліжук (Слижук). Варто зауважити, що в 1780 р. Стефан Дзвінчук не сплачував жодних податків і не відробляв ніяких повинностей. Отже, слід припустити, що австрійська адміністрація залишила в силі привілеї Т.Яблонівської і Й.Яблонівського, за яким убивця Довбуша був “навіки” звільнений від податків⁵⁴.

Селянам Космача за австрійської доби теж доводилося відробляти панщину, яка з кожним роком зростала. Так, якщо в 1846 р. космачани відробили 4926, то 1847 р. – 5022 дні панщини⁵⁵. Окрім того, на користь держави їм довелося платити будинковий

* 1780 р. його прізвище ще значиться в списку жителів села, а 1787-го вже не має.

та інші податки. Через тяжкий податковий гніт у селі спостерігається процес соціального розшарування населення. Так, якщо в Космачі з 322 родин у 1820 р. було 80, то в 1859 р. – аж 201 родина безземельних селян⁵⁶. Не дивно, що виявом стихійного протесту жителів села проти існуючих порядків був опришківський рух. Відомими опришками з числа космачан стали Михайло Бойчук, Дмитро Марусяк, Юрій Ожиняк та Ілько Хромейчук. Юрій Ожиняк опришкував у горах у 1812–1814 рр., а загинув від рук стрільців довгопільського мандатора Гердлічки. У той же час тут опришкував космачанин Ілько Хромейчук. Мабуть, був сміливим опришком, адже йому вдалося в Пістині втекти від тюремної варти і 21 липня 1816 р. австрійські власті оголосили його розшук через галицьку пресу. З ним ще втік Григорій Мосорук з Прокурави⁵⁷.

Найбільше з космацьких опришків прославили себе М.Бойчук і Д.Марусяк. Обидва очолювали опришківські загони. Перший протягом кількох років діяв в околицях села Голови на Верховинщині. Карателі піймали його в Річці. Спійманого ватажка привезли до Кут, де стратили. Про нього гуцули говорили: “Отакі давно були люди, що нічого не боялися”⁵⁸. В.Грабовецький вважає, що Д.Марусяк – один з найславніших ватажків опришків, які діяли на Гуцульщині в першій половині XIX ст., непримиренний борець за соціальне визволення селянства. Не випадково гуцули визнають його найвидатнішим опришком після О.Довбуша. За народними легендами, він на микуличинській стороні, званій “Пригодище”, закопав свої скарби⁵⁹. Для боротьби з опришківським рухом у Космачі австрійські власті тримали невеликий гарнізон, який протягом кількох років ніс службу на трьох блокпостах: Центрі, Облазі та Завоєлах⁶⁰.

Народним нещастям були стихійні лиха та неврожаї, за якими, як правило, слідували “голодні” роки. Ось, наприклад, найбільше біди космачанам принесла червнева спека 1829 р. Тоді настала така посуха, що вигоріла вся трава, а вода повисихала; худобина через брак води поздохала. Люди зубожіли. Більшість господарств украй збідніли. В кінці місяця стало так гаряче, що ліси самі по собі горіли. Одного липневого дня над Ледескулом смерч ударив блискавкою, яка запалила ліс. Пожежа моментально охопила всю гору, яка горіла протягом двох тижнів, як удень, так і вночі. Полум’я сягало неба. Не видно було ні сонця, ні місяця, ні зір, а тільки язика червоного півня і густий чорний дим. Людську душу ятрили страшні крики дикої звірини. Сліди тієї страхітної пожежі виднілися ще 1857 р.⁶¹. Неврожай 1865 р., який охопив не тільки Гуцульщину, але й усю Галичину, викликав небувалий у краї голод.

Стихія 1912 р., відсутність комунікації зі світом та заробітків знову спричинили весною 1913 р. у Космачі великий голод. Газета “Діло” з цього приводу констатувала: “Наслідком безнастанних осінніх дощових злив та градобиття пропала всяка паша, погнив овес та ячмінь, як рівнож плекана в наших долинах кукурудза, а в кінці захопив цілу Гуцульщину дня 13-го жовтня сильний мороз і знищив на пни послідню надію – бараболі, а все до решти прикрив сніг. Вівці, котрі ще не вигинули цілком в осени наслідком зіпсованої паші, гинули через зиму з браку сіна або за півдармо йшли в жидівські руки. За півдармо позбувалися гуцули із-за браку паші також безрог (свиней. – П.С.) та коров, або різали їх на прожиток. Навіть овочі лісні, що становлять значний продукт експорту, погнили та вимерзли...”

...І так село Космач, до якого веде дорога майже руслом потічків, є відрізане від світа цілком, тому що одинокий міст, який лучив Космач зі світом, забрала вода, а сплавлюване в дикий спосіб дерево Пістинькою розбило цілковито і порозривало дороги та береги”⁶².

За даними “Господарського часопису”, органу крайової організації “Сільський Господар”, на кінець квітня 1913 р. у селі голодувало 262 родини, а ще 115 сімей жили

впроголодь⁶³. Більше того, голові осередку М.Дзвінчуку Головна Управа крайового сільськогосподарського товариства виділила для найбідніших голодуючих космачан 50 корон на придбання великодньої паски⁶⁴. Ймовірно, саме ця обставина за наполяганням архієпископа Карла (був у Коломиї командиром 24 піхотного полку, в якому служили рекрути з Космача; цісарем австрійської держави став по смерті свого батька в липні 1917 р. Він разом з дружиною Зітою дружив з космачанами і, як стверджує Г.Поляк (Війтишина), був у Космачі в її діда. Як доказ, вона зберігає вдома фотознімок задовільної якості тих часів: вид хати, перед якою високі гості), заставила австрійського цісаря Франца Йосифа звільнити убогих космачан від сплати податків. На нашу думку, на рішення цісаря вирішальний вплив мала не стільки просьба сина, як громадська думка населення краю. На це судження наштовхує звернення 27 липня 1913 р. до повітової і крайової влади радикалів Косівського повіту, які у своїй резолюції заклали окремий пункт: “відписання податку з приводу елементарних нещаст”⁶⁵, а також ініціатива Яблунівської філії “Сільського Господаря” відмінити і знизити на третину податки голодуючим і потерпілим від стихії гуцулам. До слова, в жовтні 1913 р. Рада філії картала голову космацького осередку за те, що він до неї не надіслав такої заяви про допомогу знедоленим космачанам⁶⁶. Це питання тоді також розглядалося австрійським парламентом і австрійський уряд надав потерпілим допомогу⁶⁷. Таким чином, схильні до думки, що твердження Г.Поляк має під собою реальне підґрунтя, виглядає правдоподібно, адже відомо, що того ж таки 1912 р. євреї Ябунівської околиці з нагоди контактів космачан із сином цісаря Карлом і дружиною скористалися і пустили у світ чутку, що архієпископ космачанкам наказала носити не запаски, а спідниці. Інсинуації євреї дали хід з єдиною метою – щоб продати свій залежаний, неходовий, непотрібний гуцулкам матеріал⁶⁸. З цісарської родини в Космачі 25 травня 1919 р. разом з ад’ютантом і його дружиною та Петром Шекериком був ерцгерцог Вільгельм Габсбург, знаний в українській історії як Василь Вишиваний, який в останній хаті під Греготом з ними заночував, щоби вранці піти до Жаб’яго⁶⁹.

Правда, цісарська родина про Космач знала давно: з 3 липня 1887 р., коли до Львова приїздив син Франца Йосифа архієпископ Рудольф з дружиною Стефанією. Тоді він з весільною парою космачан спілкувався на Лисій горі на крайовому ярмарку, коли там львів’яни зустрічали високого гостя. Показ гуцульського весілля високим візитерам був ініційований не самими космачанами, а етнографом В.Шухевичем⁷⁰. Момент їхньої зустрічі описано у львівській періодиці. Зокрема, “Gazeta Lwowska” зазначала: “...пара молодих одіта в гуглі (вид білого весільного сукняного плаща. – П.С.) у товаристві дружб і дружок тричі припала до ніг Найяснішого архієпископа, цілуєчи його стопи і коліна; за кожним разом Найясніший цісаревич робив рух підняти торкаючи їх за плечі. Коли молоді встали, запитав їх Найясніший архієпископ по-українськи: “Звідки ви?” – на що отримав відповідь: “З Космача”⁷¹.

Щоби звести кінці з кінцями, убоге працездатне чоловіче населення села подавалося на заробітки до Бессарабії, Румунії та Угорщини. Перший знаний масовий вихід космачан на сезонні заробітки відомий 1883 р., коли до Бессарабії вирудилося аж 700 чоловіків. Ішли, вірніше втікали вони від голоду і також весною 1913 р.⁷².

Соціальні негаразди й важкі умови життя не заважали мешканцям Космача розвиватися в громадсько-культурному та політичному руслі. Політизація населення села розпочалася з проведенням у Галичині 1867 р. прямих виборів до австрійського парламенту, а також до Галицького сейму й місцевих органів самоуправління. Жителі Космача не бажали більше бути під чийсь гнітом і хотіли стати господарями на рідній землі. Саме такі настрої космачан і зазвучали в день виборів устами одного з волелюб-

них космацьких гуцулів. Коломийська газета “Голос народу” у своїй кореспонденції 1 лютого 1867 р. наголошувала: “один гуцул з Космача на виборчій дільниці став у дверях і загородив дорогу полякам-агітаторам і звернувся до них з “сильними” словами – **“Ви ляхи скажені, ви гадаєте, що будете знову нас так душити, як душили 500 літ, а ба не діждете того більше! Ми знаємо, що таке Польща”**”⁷³.

Культурно-просвітницьку роботу серед космачан розпочала читальня-бібліотека. Передісторія така: 14 липня 1886 р. семеро космачан – Ігнатій Козловський, Іван Уторопчук, Дмитро Линдюк, Ілля Вардзарук, Іван Бойчук, Андрій Трутяк та Андрій Веруляк – із заявою звернулися до косівського старости за дозволом її заснувати. Він їх підтримав і 26 липня 1886 р. направив документи до Намісництва у Львів. Там космачанам теж дали добро. У Космачі бібліотеку відкрито 24 жовтня 1886 р. з ініціативи отця Юліана Драгомирецького, великого друга космачан. У члени читальні тоді вписалось 53 газд. До керівництва нею було обрано попа Іоанна Дрогомирецького (головою), його сина Юліана Дрогомирецького (заступником), Ігната Козловського (секретарем), Івана Бойчука (касиром) та Івана Уторопчука (бібліотекарем)⁷⁴.

Останній виявився вірним сином українського народу. Він під читальню віддав одну кімнату своєї хати. Коли про відкриття бібліотеки в І.Уторопчука стало відомо повітовому комісарові Сілецькому з Косова, то цей адміністратор польського походження запропонував селянину закрити читальню взамін на дозвіл торгувати вином. Гордий гуцул навідріз відмовився від заманливої пропозиції. Цей факт став відомий газетярм і вони обнародували його. Зокрема, газета “Діло” 1 листопада 1886 р. про нього відгукнулася такими словами: **“Є це великий патріот і приятель просвіти, який не гнеться ні перед ким”**⁷⁵.

Іншим великим просвітителем космацьких селян був Петро Палійчук. Газета “Громадський голос” 8 травня 1909 р. про його подвижницьку працю на благо просвітництва села інформувала читачів: **“Це перший чоловік на ціле село, який пробудив у космацьких гуцулів патріотизм, де нині за його прикладом пішли інші і в селі зроблено багато хороших справ: засновано касу Райффайзена та “Гуцульську торгову спілку”**”⁷⁶.

Досі розпорошене й забите селянство, розбурхане виборчими кампаніями, починає усвідомлювати себе і свою вагу й стає на шлях згуртування, перші ознаки чого відмічено 1887 р. Насамперед, воно проявилось у відмові купівлі горілки в єврейських шинках села й заснуванні при сільській парафії братства тверезості. Сільські жителі взяли активну участь в антиалкогольній кампанії та урочистому відкритті “Хреста тверезості” біля нинішньої церкви апостолів Петра і Павла, яке відбулося 4 грудня 1887 р. Його поставлено з ініціативи космачанина – отця Юліана Драгомирецького. “Він не втомимо, – як писала газета “Діло” 8 грудня 1887 р., – підготував наше село до прийняття тверезості, до котрого тепер майже ціле село приступило. Тому на сім місці складаємо ему прилюдну подяку за його труди коло нашого добробуту і просимо, щоб нас не забував”⁷⁷. Варто наголосити, що на теренах Галицької Гуцульщини на шлях тверезості космачани стали **першими**. Потім їх приклад наслідували жителі Кобак, Криворівні, Річки, Соколівки й Хімчина⁷⁸.

Величною подією в суспільно-політичному житті Космача було заснування тут коша “Січі”. Ця подія відбулася 27 лютого 1902 р. Того дня ініціатори Іван Уторопчук, Петро Палійчук, Василь Боб’як, Петро Вінтоняк, Дмитро Ле(и)ндюк, Іван Петриджук, Петро Боб’як, Якуб Ключовський та Василь Попик звернулися до Центрального Виділу “Народної Спілки” в Коломиї за дозволом на заснування січового осередку в Космачі. Отримавши там добро, ініціатори 4 березня того року за таким же дозволом апелювали

до крайових властей у Львові, де отримали дозвіл. Перші установчі збори й закладення коша Космацької “Січі” відбулося 6 квітня 1902 р.⁷⁹. Тоді до товариства вписалося 64 осіб, вибрали виділ. Кошовим став Іван Уторопчук, осавулом – Петро Боб’як, учителем – Петро Вінтоняк, справником – Петро Палійчук, а скарбником – Дмитро Линдюк. На збори прибуло багато селян із сусідніх громад. Збори закінчилися співом національного гімну “Ще не вмерла”⁸⁰. **Від себе додамо: це перша документально зафіксована згадка про виконання національного гімну в селі, а на Галицькій Гуцульщині є другою після с. Іспаса, де вперше гуцули гімн проспівали 1901 р.; новозакладена Космацька “Січ” після спаської (1901) була другою на теренах Галицької Гуцульщини й десятою в Галичині.**

За Космачем інші “Січі” краю засновано в такому хронологічному порядку: Жаб’є, Микитинці, Москалівка, Нижній Березів, Пістинь, Рожнів (1903), Шешори, Город, Манастирсько, Вербоivecь, Річка, Голови, Кобаки, Ферескуля, Криворівня, Яблуниця, Старі Кути, Старий Косів, Красноіль, Яворів, Кути, Ясенів Горішній, Перехресне, Полянки, Довгополе, Брустори, Бистрець, Устеріки, Розтоки, Гринява, Стебне, Великий Рожин, Хороцова, Рибно, Ворохта, Микуличин, Татарів, Яблунів (1904); Тюдів, Слупейка, Нижній Іспас, Дора, Заріччя (1905); Малий Рожин, Черганівка, Пасічна, Делятин, Луг, Битків, Пнів, Зелена (1906); Соколівка, Прокурава, Шешори, Білі Ослави, Стопчатів, Люча (1907); Хімчин, Делятин (Гориш), Верхній Березів, Текуча (1908); Трач, Гуцулівка, Рафайлів (1909); Косів (повітова “Січ”), Смодна, Середній Березів (1910), Замагора, Акришора, Лойова (1911) і Кривопілля (1913)⁸¹. Отже, напередодні Першої світової війни на території Галицької Гуцульщини діяло 73 коші “Січі”, а Космач став піонером січового руху на територію краю.

З перших днів існування Космацька “Січ” заявила про себе на всю Галичину. Зокрема, того ж року вона виступила з ініціативою проведення в Галичині першого січового здвигу. Він відбувся влітку 1902 р. в Коломиї. Щоправда, коломийський староста не дозволив космацьким січовикам очолити колону на конях і так пройтися по центру повітового міста⁸². Під впливом січовиків у Космачі прийнято два історичні рішення: 13 березня 1907 р. радні гміни **першими в Галичині й на Україні ухвалили вести все діловодство сільського органу самоврядування тільки українською мовою**. Газета “Діло” констатувала: “В селі Космачі Печеніжинського повіту, на засіданні тамошньої ради громадської 13 марта сего року ухвалено всіма руськими голосами, проти одного польського і двох жидівських завести руський язик урядовий в громаді”⁸³.

Історичний почин космачан підхопили селяни в другому кінці Галичини: 17 березня 1907 р. селяни с. Полонична Кам’янецького повіту на Львівщині теж ухвалили запровадити українську мову в діловодство свого місцевого органу самоуправління⁸⁴. Слідом за Космачем і Полоничним українську мову в місцевих органах самоуправління ввели села Чижевичі, Радичині, Ляшки Гостинні, Конюшки, Городиславичі, Дмитровиці Мостиського, Хом’яківка Бродівського, Лисичники, Кулаківці, Голігради Заліщицького, Урич, Підбогородичі, Коростів, Угерсько, Лисятичі, Добряни, Дуліби, Дідушиці Малі, Стинява Нижня і Верхня Стрийського повітів і т. д.⁸⁵. За прикладом Космача з числа гуцульських сіл у хронологічному порядку українську мову запроваджено по повітах у таких громадах: у Косівському – Бабин, Голови, Кобаки, Красноіль, Старі Кути, Соколівка, Яворів, Рибно, Слобідка, Москалівка, Микитинці, Пістинь, Річка, Смодна, Черганівка, Шешори, Старий Косів, Великий Рожен, Довгополе, Перехресне, Полянки, Стебне, Ферескуля, Яблуниця, Криворівня; у Надвірнянському – Битьків, Пасічна, Чорний Потік, Чорні Ослави, Лосва, Зелена, Пнів; у Печеніжинському – Нижній Березів, Бані-Березів, Уторопи, Люча, Текуча, Нижній Березів, Акришора й Лючки. Зго-

дом протягом 47 днів діловодство українською мовою вело 1.399 з 3.000 сільських громад Галичини, в тому числі й на Гуцульщині в 39 селах⁸⁶. **Отже, цей патріотичний почин космачан послужив українізації цілої Гуцульщини і Галичини “знизу”.**

Друге історичне рішення прийнято на засіданні громадської ради 4 серпня 1911 р. на пропозицію голови місцевого осередку “Просвіти” І.Яблонського: головну вулицю села від будинку лісничого до копальні нафти названо ім'ям Кобзаря. Вирішено на краях вулиці прибити чотири таблиці з написом “Вулиця Тараса Шевченка”. **Це було перше увіковічення імені геніального поета в назві вулиці на Гуцульщині.** Варто би, щоб нинішній сільвиконком цій вулиці повернув її історичну назву⁸⁷.

Пізніше ініціативу космачан підтримали просвітяни Рожнева. Вони на спільному засіданні чотирьох читалень “Просвіти” села 27 жовтня 1911 р. звернулися до місцевої громадської ради з пропозицією назвати головну вулицю населеного пункту на честь Тараса Шевченка. Їх сільська громадська рада підтримала і 23 листопада того року ухвалила: головну вулицю поселення в напрямку на Заболотів назвати в честь Тараса Шевченка. На будинках з обох сторін вулиці було прибито відповідні таблиці з написом “Тарас Шевченко”. Таким чином, рожнівчани другими на Гуцульщині увіковічили пророка України в найменуванні центральної вулиці рідного села⁸⁸.

Великою подією не тільки в історії Космача, але й усїєї Галицької Гуцульщини було заснування кооперативи “Гуцульська спілка”. Газета “Свобода” 10 лютого 1910 р. з цього приводу констатувала: **“Желаємо, проте, щоби спілка та стала приміром і заохотою для усїєї Гуцульщини, яка тепер на жаль є так занедбана і потребує проте багато громадської праці...”**⁸⁹.

Космачани першими в Галицькій Гуцульщині і восьми в Галичині були засновниками гуртка **“Сільського господаря”**. Первинний осередок “Сільського Господаря” в Космачі засновано 16 травня 1910 р. Ініціатором його закладення був Іван Яблонський, а співзасновниками – Петро Палійчук, Іван Чонтуляк, Іван Уторопчук*, Дмитро Лендюк**, Василь Кіндяк, Казимир Ніньовський, Іван Бордулан та Федір Никорак⁹⁰. Потім їх наслідували ще 47 громад гуцульського краю в такому порядку: Іспас, Косів, Рожнів, Микитинці, Смодна, Черганівка, Пістинь, Старий Косів, Соколівка, Яворів, Брустори, Шешори, Монастирисько, Річка, Город, Устеріки, Вишній Березів, Долішній Березів, Уторопи, Стопчатів, Текуча, Горішній Ясенів, Старі Кути, Кобаки, Красноіль, Устеріки, Голови, Перехресне, Микуличин, Розтоки, Люча, Прокурава, Рибно, Москалівка, Лоева, Дора, Білі Ослави, Чорні Ослави, Чорний Потік, Гуцулівка, Яблунця (на Надвір'янщині), Ворохта, Заріччя, Середній Березів, Яремча і Гринява⁹¹.

Події Першої світової війни торкнулися й Космача. На території села восени 1914 р. мали місце дві воєнні пригоди з застосуванням вогнепальної зброї. Зокрема, 17 жовтня російські вояки, які були на Рунку, сприйняли гурт кінних брусторівських гуцулів з бербеницями, який, імовірно, йшов до Космача по соровицю, за австрійський кулеметний підрозділ і знищили його. 10 листопада того ж року росіянам на Мелу на межі з Акришорою вдалося захопити тилову частину, що в основному складалася з угорських вояків, котрі на кількасот возах везли продукти харчування та запаси патронів і снарядів для австрійського війська, що перебувало в селі. Одначе військовою здобиччю росіянам не вдалося скористатися, бо австрійське військо через кілька днів перейшло в контр-наступ і російські вояки були змушені знищити патрони, снаряди і міни, від чого сталися страшні вибухи й пожежі, які були чутні й видні на велику віддаль, а харчі по-

* Своє прізвище написав з помилкою: Уторопчук.

** За нього підпис поставив Іван Бойчук.

роздавали космацьким гуцулам. Щоправда, з воєнних трофеїв усе-таки вони з собою забрали великі запаси солонини та угорського вина⁹².

Окрім австрійських вояків, тоді в Космачі ще були й польські легіоністи. Відомо, що 28 жовтня 1914 р. група польських легіоністів капітана Лаунгардта з Ворохти виступила через Аржелужу, пішла на Кривополе до Жаб'єго, але до Космача вислали патрулів – розвідку, щоби в'яснити там обстановку. На той час у Космачі стояло два батальйони австрійських військ з 52-ї піхотної дивізії, якою командував полковник Роллер. Завданням розвідки польських легіоністів було встановлення контакту з цим військовим підрозділом австрійців для координації спільних дій. За домовленістю 3 грудня 1914 р. II батальйон 2 полку польських легіоністів прибув до Космача, щоби злучитися з австрійськими вояками. Щоправда, тут він пробув усього два дні, бо відмарширував до с. Річки, адже на фронті в с. Яворові для австрійців склалася вкрай несприятлива стратегічна обстановка, після стабілізації якої він знову повернувся 6 грудня 1914 р. до Космача, де протягом двох днів мав бій з росіянами. Пізніше австрійський підрозділ і польські легіоністи залишили Космач і взяли курс на Ворохту⁹³.

На їх місце в село вступили російські війська, зокрема підрозділ 44-го Камчатського козачого полку та 50-ї інженерно-технічної дружини (роти. – П.С.). Російські козаки в Космачі вели себе знахабніло, тероризуючи місцеве населення. “Північні брати” в космачан насильно забирали сіно, продукти харчування, цінні речі. Найбільшої шкоди від козаків зазнали сільські євреї. Зі звіту коменданта космацького постерунку Бауерштатса, датованого 16 лютого 1916 р., довідуємося, що російськими козаками в Космачі пограбовано 80 родин, пошту і копальню нафтової компанії “Премір”. Загальна сума завданих ними збитків становила 74.396 австрійських корон, у тому числі 400 припадає на пошту, 15.000 – на копальню “Премір” і на 59.996 – жителям села⁹⁴.

У ході Брусилівського прориву припускаємо, що Космач вдруге підрозділи російської армії зайняли між 18 і 22 червня 1916 р., адже зі зведень російського командування відомо, що 18 червня вони заволоділи Текучею, а 22 червня – Микуличином⁹⁵. Як і раніше, російські вояки поводили себе як окупанти. Більше того, нерідко гвалтували сільських жінок. Зокрема, добре відомо, що від російських вояків – гвалтівників ледве врятувалася Параска Пожоджук⁹⁶. Відступаючи з Космача, російські вояки депортували із села вглиб Росії двох молодих хлопців – Федора Вінтоняка (1900 р. н.) та Василя Біланюка (1901 р. н.), доля яких нікому невідома, а також спалили три і пошкодили 57 жилих будинків. Удруге командування царської Росії вивело свої війська з Космача в другій половині липня 1917 р. На цей раз надовго і, здається, назавжди...⁹⁷.

На фронтах Першої світової війни космачани себе зарекомендували добрими вояками. Для прикладу, січовий стрілець Василь Остафійчук відзначився в бою з російськими козаками 7 листопада 1915 р. При нападі противника на маршируючі колони усусів він разом з іншими стрільцями прикривав їх відхід у безпечні місця. У бою, як зазначено в нагородному листі, Василь проявив себе холоднокривним і добрим стрільцем. Разом з іншими січовиками прицільно бив по наступаючих козаках на віддалі 150–200 кроків і власноручно збив з коней трьох козаків⁹⁸.

Доба ЗУНР в історії Космача теж вписана на скрижалі літопису Галицької Гуцульщини й України. Зразу з проголошенням незалежності української держави в селі сформовано призивний пункт для космацьких і акрешорських юнаків і мужчин. Перший призив військовозобов'язаних космачан 1883–1900 рр. до українського війська відбувся 29 листопада 1918 р.⁹⁹. У лавах УГА воювали 148 космачан, у тому числі: Петро Багрійчук, Василь Бербеничук, Дмитро Вардзарук, Танасій Вардзарук, Юрій Зварич, Омелян Ковч, Василь Пожоджук та ряд інших. Вісімнадцять космацьких вояків так і не повер-

нулися додому, зокрема, стрілець 2 сотні 3 куреня 24 піхотного полку імені гетьмана Мазепи Петро Багрійчук, який 31 серпня 1919 р. загинув у бою з денікінцями на території Печерської лаври в Києві¹⁰⁰. Воїн УГА Танасій Вардзарук помер 19 липня 1919 р. у польському таборі військовополонених Бугшопи поблизу Брест-Литовська в Білорусії¹⁰¹.

В умовах воєнного стану космачани помагали рідній новоутвореній українській державі чим могли: давали пожертви на розбудову національного шкільництва, у фонд “Українського Червоного Хреста” та в “Боевий фонд Українського війська”. Так, у січні 1919 р. на “Боевий фонд Українського війська” жителі громади Космача зібрали з коляди 3123 корони¹⁰². На “Український Червоний Хрест” уже згадувана громада с. Космач зібрала 134, зокрема о. Е.Лисинецький пожертвував 30 корон. Дещо пізніше начальник громади Петро Сіреджук і секретар Казимир Ніньовський зібрали між населенням села ще 855 корон. Тут доречно зазначити, що це пожертвування космачан на “Український Червоний Хрест” було досить вагомим, бо навколишні села тоді назбиравали значно меншу суму. До прикладу, у с. Середній Березів місцеві жителі назбирали 254, а віруючі під час збірки в церкві с. Великий Ключів – 265 корон¹⁰³. Датки жителів Космача на жіночу семінарію Українського Педагогічного товариства в Коломиї становили 265 корон: Іван Кінаш та Іван Яблонський пожертвували по 50, Е.Лисинецький та Володимир Глібовицький – 30, Казимир Ніньовський і Петро Сіреджук – по 20, Василь Уторопчук – 15, Юрій Сіреджук, Лейба Різель, Герш Гольдштайн, Я.Раухверлер, Я.Шмерлер – по 10 корон¹⁰⁴.

Визвольні змагання українців в українсько-польській війні зазнали невдачі. Політична ситуація змінилася на користь поляків. З входженням Космача в склад II Речі Посполитої соціально-економічне становище жителів не покращилося. Більшість мешканців села були безробітними. Незайнятість населення стала основним бичем важкого соціального становища космацьких гуцулів. Цього утаїти не могла навіть тодішня повітова польська влада. В одному з донесень печеніжинського старости від 1 лютого 1925 р. Станіславівському воєводі про політичну обстановку в повіті наголошувалося, що “Troska o chleb powszedni przygniała też chłopów ruskiego. Brak zarobków, brak jakichkolwiek źródeł dochodu nastraja go wobec państwa wrogo”^{*}.

Бідування космачан посилювали неврожаї, шкоди, завдані стихією і хижакими. Так, недороди 1919, 1925, 1931 рр. викликали голод у 1920, 1926 і 1932 рр. З офіційних повідомлень коломийського старости 1932 р. встановлено, що польські власті голодуючим космачанам виділили п’ять тонн кукурудзяної муки¹⁰⁵.

Важкі побутові умови спричинялися до різних хвороб. У січні 1927 р. в селі спалахнула епідемія холери. “Щоденно, – як писала газета “Селянський прапор”, – кільканадцять осіб паде жертвою цієї страшної хвороби, бо навіть медичні средства не є досить сильні, щоби запобігти тій недужі. Положення хорих трагічне, бо брак лікарської помочі”¹⁰⁶.

Міжвоєнна доба характеризується насиченим політичним життям Космача. Зокрема, весною 1924 р. 14 патріотів села першими в Галичині склали 10250000 польських марок на відкриття у Львові українського університету. З приводу цього почину космачан газета “Свобода” 6 квітня 1924 р. писала: “Честь їм. На український університет у Львові зложили отсі гроші громадяни села Космач повіта Печеніжин (в тисячах): Петриджук Дмитро – 500, Райкалюк (напевно, Робкалюк. – П.С.) – 200, Д.Сенатович –

* “Турбота про хліб повсякденний теж пригнічує українського селянина. Відсутність заробітків, відсутність яких-небудь джерел доходу настроює його вороже до держави”.

500, о. Е.Лисинецький – 750, А.Трутяк – 1000, М.Бойчук – 1000, І.Кірашук – 1500, М.Боб'як – 500, Л.Клапцуняк – 500, І.Кушнірчук – 800, Т.Чупірчук – 500, Д.Чупірчук – 500, Г.Гавришук – 1000, Д.Гавришук – 1000. **Славні громадяни с. Космач повинні послужити прикладом для інших українських сіл**¹⁰⁷. 19 серпня 1925 р. комендант державної повітової поліції в Печеніжині в донесенні до Станиславівського воєводського поліцейського управління доповідав, що в Космачі 50% населення висловилося за українську мову викладання в школах, ще 25% – за державну, а решта були інертними. Агітаторами серед населення за навчання рідною мовою в сільських школах села були: агент страхової компанії “Дністер” Олекса Клапцуняк, селяни Іван Недобійчук та Василь Пожоджук¹⁰⁸.

28 серпня 1928 р. посол Олена Кисілевська була в Космачі, де на зустрічі-вічі з виборцями села звітувала про свою роботу в сеймі. У виступі ораторка звернула увагу космачан на виховання дітей у патріотичному дусі. Вона також закликала космачке жіноцтво брати активну участь у господарському, культурному і політичному житті села, а саме, як члени осередків національних культурно-освітніх товариств¹⁰⁹.

Неординарна подія в селі сталася влітку 1929 р. Майже вся громада Космача виступила проти ставленика польської влади Карла Маркса. Він прибув до Космача 1910 р. як австрійський жандарм. Зі встановленням у поселенні польської влади він очолював сільський постерунок поліції, проте в 1924 р. за привласнення державних коштів був знятий із займаної посади, але залишився вірним польській державі. Вона його не забула і призначила керувати місцевим органом самоуправління. В знак подяки її ставленик почав тероризувати волелюбну громаду, а тому населення села не захотіло терпіти й зажадало від влади усунути знахабнілого чиновника. Польська влада розцінила дії космачан як бунт проти польської держави й Коломийський окружний суд 317 активних космачан позбавив волі терміном на 18 місяців. Боротьба з ним набрала такої гостроти, що восени того року на його життя вчинено два невдалих замаху з застосуванням вогнепальної зброї¹¹⁰.

19 серпня 1930 р. на кооперативному городі села відбулося величаве народне віче. Посольський звіт і доповідь про організацію лісових робітників у Спілці Селянських Спілок та справу громадських виборів виголошував космачанам Петро Шекерик-Доників. Віче було дуже цікавим. У дискусії брали участь Іван Новодворський з Коломиї, Іван Кузич з Нижнього Березова, Гриць Гавришук з Космача і багато інших селян¹¹¹.

5 листопада 1933 р. осередок УСРП в Космачі організував збори протесту збори проти більшовицької диктатури й голодомору на теренах УРСР. На них з рефератами виступили М.Комишук та сільський учитель народної школи К.Гінчинський¹¹².

1 листопада 1938 р. на телефонічному стовпі в селі наклеєно листівку ОУН про смерть провідника Євгена Коновальця. Цього дня в селі отець О.Каменецький провів урочисте богослужіння за тих, хто віддав своє життя за незалежність ЗУНР. Він теж показав радість з приводу проголошення Закарпатської України. На богослужінні було понад 60 осіб. На закінчення присутні віруючі відспівали пісню “Боже, великий, єдиний”¹¹³.

Жваво суспільно-політичне життя в Космачі протікало й напередодні радянсько-німецької війни. 18 вересня 1939 р. у селі сформовано Тимчасовий комітет, який узяв на себе всю повноту влади, та загін народної міліції, котрий відповідав за громадський спокій. Під тиском працівників Яблунівського райкому комсомолу, які погрожували висилкою в Сибір, зокрема любителя “зеленого змія”, першого секретаря Підвезька, котрий, як зазначено в партійних документах, подавав “дурні приклади”, в 1940 р. організовано комсомольську організацію¹¹⁴. Першими комсомольцями з примусу стали

Олена Поляк, Олексій Петрованчук, Гнат Вардзарук та Микита Семчук. Останніх трьох привезли на прийом у Яблунівський райком комсомолу без заяв і там без них їх і прийняли в лави ВЛКСМ. Даний факт грубого порушення принципу добровільності був предметом розгляду на одному з засідань Яблунівського райкому партії¹¹⁵.

Весною 1941 р. у селі закладено перший на Яблунівщині колгосп ім. Т.Шевченка. Якщо вірити Л.Вардзаруку, то тоді в сільськогосподарську артіль вписалося 135 незможних селянських господарств¹¹⁶. Її очолив сільський активіст Андрій Пожоджук. Колгоспники обробляли націоналізовані церковні землі в Сигліні, які засадили капустою, а на полонині Кирила Линдюка на Мунчелах випасали колгоспну худобу¹¹⁷.

У часі радянсько-німецької війни 1 липня 1941 р. у селі перебували підрозділи угорського війська. З весни 1944 р. угорські вояки стали відверто грабувати місцеве населення. З цих причин між ними і повстанцями виникли сутички, в ході яких з обох сторін мали місце втрати¹¹⁸. Перед вступом у село радянських військових частин угорські та німецькі вояки окопалися на космацьких, микуличинських і ворохтянських полонинах, а також мали позиції на межі Космач–Текуча. З останніх угорські артилеристи 29 серпня 1944 р. здійснили п'ять пострілів по Верхньому Березову. П'ятий снаряд попав у верхньоберезівську церкву та завдав великої шкоди.

Вдруге радянські війська ввійшли до Космача 12 вересня 1944 р. Його від чужинських військ визволяли бійці 2 і 3 стрілецького батальйонів 7-го гвардійського полку 2-ої повітряно-десантної дивізії. 16 вересня ворог в районі села зробив спробу змінити ситуацію на свою користь. Тут відбувся жорстокий рукопашний бій, у якому загинули два політруки 7-го стрілецького полку: капітан Таєв та майор Назаров¹¹⁹.

Визволено Космач від ворожих військ о 15 годині дня 18 вересня 1944 р. Потім ще велись кровопролитні бої артилеристами далекобійної артилерії. Були втрати з обох сторін. Убитих поховано в центрі села, а потім перепоховано в братській солдатській могилі в Яблуніві. Зразу польовому воєнкомату вдалося направити на війну 79 космацьких чоловіків. З них 22 нагороджені орденами і медалями¹²⁰.

Невмирущою славою овіяний Космач у боротьбі з радянською тоталітарною системою. Він став столицею повсталого Гуцульщини. Тут, як зазначає видатний дослідник повстанського руху П.Содоль, узимку 1944–1945 рр. існувала Космацька Республіка, яка сягала на північний захід до Березовів, на північний схід – до Пістиня і на схід – до Яворова. В селі на той час дислокувалося 19 сотень УПА. З Космача повстанці робили напади на станиці НКВС і чекістські підрозділи внутрішніх військ. У бойових сутичках з ворогом вони здобували собі провіант, зброю та амуніцію. В тих нападах найбільше себе прославили “Різун”, “Грім”, “Хмара” та ін.¹²¹.

19 січня 1945 р. у селі відбулася знаменна подія: у центрі села проведено огляд – парад повстанських військ, до якого були залучені сотні повстанців з усієї Гуцульщини. Перед церквою Святої Параскеви спорудили імпровізовану трибуну, яку прикрасили вінками-гірляндами та двома прапорами. З лівого боку трибуни розвівався червоно-чорний стяг ОУН, а з правого – жовто-синій: державна атрибутика УНР. Парадом командував “Козак” (Микола Яворський). Він у супроводі командирів підходив до кожної сотні й щиросеречно вітав з Водохрещем, бажав міцного здоров'я, мужності й сил у боротьбі за Самостійну Соборну Україну. У відповідь лунало гучне “Слава Україні”. Після цього ритуалу сотні на чолі зі своїми командирами під маршову музику пройшли повз трибуну вишколеним кроком зі зброєю навпереваж¹²².

30 січня 1945 р. радянське командування почало наступ на Космацьку Республіку. Цей наступ вівся з трьох сторін: з Акришори, Прокурави та Брустур. Найзапекліший бій тривав вісім годин, проте ворогові не вдалося розгромити повстанців. Деталі цього

бою добре описані в друкованому органі “В боротьбі за волю” на Закерзонні 1946 р. – № 46 та розвідці “Космацька Республіка”, яка була опублікована в 2 і 3 номерах “Українського самостійника” за 1957 р. Щоправда, краєзнавець Л.Вардзарук заперечує існування Космацької Республіки й цим свідомо применшує значення Космача й космачан у визвольних змаганнях українців, у боротьбі з радянським тоталітарним режимом¹²³. Дивного тут немає нічого: зі свідчень космачанина Василя Коб’юка встановлено, що він у радянського чекіста – підполковника “Дика”, який знищував національно свідомих космачан і повстанців, був розвідником. Більше того, він національно-визвольну боротьбу українців, у тому числі й космачан, проти радянського тоталітарного режиму називав бандитизмом і від неї раніше відхрещувався, а тепер себе видає за активного повстанця, мало не за героя України¹²⁴.

Успішним був напад повстанців відділу “Сурма” на станицю космацьких бійців винищувального загону, а по-сільському – стрибків. У ході військової акції 7 травня 1946 р. ними з трофеїв здобуто два кулемети, 19 рушниць і 1500 патронів¹²⁵.

У боротьбі з каральними органами радянської тоталітарної системи загинуло немало славних космачан. Зокрема, у Кривобородах на Косівщині в березні 1945 р. в бою з чекістами поліг Василь Бербеничук, боєць куреня “Скуби” – Дмитра Гаха¹²⁶. У жовтні 1949 р. чекістами знищено Василя Кириловича Палійчука, 1922 року народження, нелегала з 1944 р., керівника кущового проводу Яблунівського району по кличці “Ярема”¹²⁷. 6 листопада 1949 р. чекісти в селі захопили видатного керівника повстанського руху на Гуцульщині Івана Семеновича Рембловича¹²⁸. Космачанку Анну Кушнірчук разом з коханим-юнаком зі Стопчатовою нелюди ще живими закопали під грушею в Яблуніві на подвір’ї районного відділу МДБ Радянської України. Катом яблунівських чекістів був Ушаков, який не щадив ні жінок, ні дітей. Нині на двох гранітних плитах пам’ятника викарбувані 155 прізвищ загиблих космачан, що полягли від рук других “визволителів”¹²⁹. Не дивлячись на чисельні втрати, підпільники продовжували нерівну боротьбу. В 1953 р. загинули два останні повстанські партизани – кущові провідники: 14 травня – “Солідний” (Танасій Проданюк), а 15 жовтня – “Наливайко” (Танасій Мохначук)¹³⁰.

З послабленням опору повстанців і зміцненням своїх позицій гарнізонівці посилили репресії і терор проти космачан. Так, 2 лютого 1946 р. чекісти в лісорубській колибі застали трьох селян, які ховались від виборів. Їх замордували, потім їм порізали багнетами груди, повідрубували голови й кинули у вогонь¹³¹. 7 листопада 1946 р. на присілку Медвежий енкавеесівці в господаря Михайла Варцаб’юка знайшли порожню криївку. Його почали страшно бити, щоб він признався, хто сидів у цій криївці. Незважаючи на страшні муки, селянин нічого не сказав, хоч у цей час у нього на господарстві була ще друга криївка, де саме перебував повстанець. Тоді розлючені оперативники взяли його в ліс, повісили за руку на смереку та запалили під ним вогонь. Він і далі ні в чому не зізнався, аж доки в страшних муках не помер. Упродовж двох годин його страшний крик було чути аж до села, куди також вітер доносив запах паленого людського м’яса¹³².

У вирі боротьби з радянським тоталітарним режимом жителі Космача гинули не тільки від рук других “визволителів”, але й повстанців. Вони повісили 60-річного Василя Васильовича Боб’яка, Василя Петровича Бербеничука, Василя Миколайовича Реведжука, у якого залишилося сиротами п’ятеро дітей, Василя Юрійовича Кушнірчука, вбили Іллю Федоровича Боб’яка, Ксенію Василівну Робкалюк, Василя Івановича Уторопчука, Семена Пожоджука та ін.¹³³.

Репресії проти космачан за радянської повоєнної доби тривали постійно. Зокрема, у 1959 р. кадебісти заарештували вчителя української мови і літератури Космач-Став-

ницької семирічної школи Романа Григоровича Ясеновича, подальша доля якого для космачан є невідомою. Довгі роки “виховною роботою”, як уже зазначали, займалися з педагогом В.Чупірчуком та селянином Сіреджуком з Клифи, по-сільському прозваного за руде волосся Рудим, якого декілька разів тримали в психіатричній лікарні¹³⁴. Як стверджує Г.Бурнашов, усесильній тоталітарній системі в селі став на заваді отець Василь Романюк. До нього в 1968–1970 рр. навідувалися відомі діячі науки, культури і мистецтва: Б.Антоненко-Давидович, М.Осадчий, В.Мороз, В.Чорновіл, О.Заливаха, Г.Севрук та ін., які вели в селі “антирадянські бесіди”. Через це отця 4 травня 1970 р. заарештували й Івано-Франківський обласний суд 12 липня 1972 р. засудив “особливо небезпечного злочинця” до семи років позбавлення волі й трьох років заслання¹³⁵.

У перші повоєнні роки космачани жили вкрай бідно й не мали можливості сплатити податки державі. Станом на 1 серпня 1948 р. Космач недодав державі 30 ц зернових, 1698 кг м’яса, 5335 літрів молока. Заборгованість по м’ясу становила 236, а по молоку – 140 селянських господарств¹³⁶. Селищний виконком докладав усіх зусиль, щоби полегшити важке становище жителів селища. Зокрема, на засіданнях виконкому виносилися клопотання перед районною владою про пільгове оподаткування нужденних. Зокрема, 29 червня 1946 р. голова селищної ради В.Бербеничук подав списки на 50% пільгову сплату податків 96 космацьким родинам. Сюди було включено: матір чотирьох дітей Настю Довірак, перестарілу Гафію Олексіївну Рошканюк, крайньо бідних Параску Лук’янівну Варцаб’юк, Олену Іванівну Кірашук, Параску Петрівну Прокоп’юк, Ксенію Яківну Семчук, Гафію Лук’янівну Сіреджук, Параску Іванівну Чупірчук та багатьох ін.¹³⁷

Що ж до розвитку торгівлі, то в післявоєнний час мали місце випадки відсутності в торговій мережі товарів повсякденного вжитку. Дуже часто бракувало солі, оцту, кондитерських, тютюнових, галантерейних і скоб’яних виробів. Вчителів та медпрацівників Космача не забезпечували хлібом, крупою, мукою¹³⁸.

Правда, пізніше справи пішли дещо краще. З кожним роком покращувалося торгове й побутове обслуговування мешканців села. Якщо в 1954 р. в Космачі було три торгові точки – сільмаг, продмаг і буфет, то в 1966 р. функціонувало вісім спеціалізованих магазинів (взуттєвий, галантерейний, хлібний, господарський, книжковий, сільмаг, два продмаги), а також чайна, буфет, пришкільна їдальня та сім крамниць для продажу змішаних товарів. У селі запрацювали власна пекарня, де всі ручні працеважкі процеси механізовано, будинок побуту, з кравецькою та шевською майстернями, перукарня, фотоательє¹³⁹.

Деяке покращення соціально-економічного становища космачан спостерігається з початку 60-х років ХХ ст. Село в 1964 р. почали масово електрифікувати й радіофікувати. З присілків одним із перших електрифікованим і радіофікованим був Облаз, а потім Царина та ін. У побут космачан починають входити в моду велосипеди, мотоцикли, радіоприймачі, радіоли, телевізори, холодильники, швейні машини, автомобілі, періодика, в сільській ошадкасі стали зберігати заощадження тощо. Станом на 1 січня 1966 р., за неповними даними, в особистому користуванні космачан було два телевізори, 179 велосипедів, 46 мотоциклів, 31 радіола, 190 радіоприймачів, 403 швейні машини. Жителі села передплачували 417 журналів і 2683 газети. Сума вкладів космачан у місцевій ошадкасі становила 19200 радянських карбованців¹⁴⁰. Купівельна спроможність мешканців села зростала з кожним роком. Це наочно ілюструє таблиця, яка засвідчує, що в 1970 р. дві родини придбали по легковому автомобілю.

Історія

Ріст добробуту жителів села в 1966–1972 рр.*

№ п/п	Найменування товару	Рік продажу				Примітки
		1966	1969	1970	1972**	
1.	годинники	–	–	–	237	
2.	велосипеди	179	–	–	–	
3.	мотоцикли	48	58	120	54**	разом з велосипедами
4.	пральні машини	4	–	–	68	
5.	швейні машини	86	489	81	15	
6.	телевізори	2	12	125	3	
7.	холодильники	–	–	45	26	
8.	радіоли і транзистори	54	246	–	50	
9.	легкові автомобілі	–	–	2	–	

Потім товари підвищеного попиту стають дефіцитом. Їх цільовим потоком стали направляти в адресу Космацького споживчого товариства. В сільвиконкомі дефіцитні товари отоварювали за продане державі молоко, масло і м'ясо. Розподіл дефіциту йшов не за принципом соціальної справедливості, а за вподобаннями колишнього голови сільради М.А.Линдюка. З цього приводу журналіст В.Пожоджук у статті “Розподіл товарів” зазначав, що жителі присілка Медвежий В.К.Гудим’як і Д.Ю.Палійчук за січень і лютий 1991 р. продали державі перший 550 л молока, а другий – 22 кг масла. “Отож, їм належало, – як писав автор статті, – запропонувати для купівлі холодильник двокамерний “Донбас” та чоловічий костюм, які були виділені для цього. Однак, чомусь голова виконкому Космацької сільської ради М.А.Линдюк виділив ці споживчі товари працівнику споживчого товариства Д.К.Коб’юку, на рахунку якого в цьому році лише 250 літрів проданого державі молока. Два чоловічих костюми продано двом продавцям взуттєвого магазину. А жительці присілка Ставник Олені Ілюк, яка продала за два місяці цього року 360 літрів молока, не запропонував ніякого товару...”. Хоча було що. Так, на отоварення зданої державі м’ясомолочної продукції Космачу тоді виділили одне жіноче плаття, два зимових і 16 демісезонних жіночих пальт, 38 жіночих сорочок і т. д.¹⁴¹.

Комсомольську організацію у селі заново сформовано 1951 р. На той час у її рядах налічувалося 35 осіб. Ядро комсомольської організації складали молоді педагоги всіх шкіл села. 1960 р. в Космачі про себе заявила й партійна організація. Станом на 1 січня 1966 р. вона налічувала 24 комуністів, які працювали в Космацькому лісництві, Космацькому ССТ та середній школі¹⁴².

Новизною гorbачовської доби радянського періоду була поява в Космачі національних громадських організацій і партійних осередків. Першими в селі заявили про себе прихильники Народного Руху України, які в грудні 1989 р. заснували свій осередок., очолений Дмитром Дмитровичем Бербеничуком. Першими рухівцями села були Антон Кобилянський, Дмитро Козак, Олексій Кушнірчук, Василь Петрованчук, Микола

* Таблиця складена на основі витягів з відомостей Космацької споживчої кооперації: Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р.–2014, оп. 1, спр. 90, арк. 123, 131.

** Дані за 9 місяців.

Сіреджук. Активістами НРУ стали Іван Вардзарук, Василь Гудим'як, Юрій Кравчук, Василь Никорак, Василь Рибчук, Григорій Юсипчук. Члени космацького осередку НРУ зразу включилися в національно-культурне й духовне відродження села. Насамперед, зуміли організувати людей взяти участь у всеукраїнській акції НРУ – живому ланцюгу, який з'єднав Івано-Франківськ і Київ 22 січня 1990 р. В ланцюгу космачанам випала честь стояти на Софіївській площі столиці. Навпроти Софіївського собору стояли Іван Вардзарук, Марія Вардзарук, Михайло Дудюк, Микола Клапцуняк, Антон Кобилянський, Юрій Кравчук, Василь Кушнірчук, Ганна Кушнірчук, Тарас Кушнірчук, Юрій Кушнірчук, Василь Никорак, Дмитро Остафійчук, Дмитро Поляк, Василь Чернищук, Василь Юсипчук, Параска Янкошук та ін.¹⁴³. Цього ж дня в Космачі троє сміливців – Василь Наболотний, Василь Петрованчук та Микола Якібчук – на щоглі біля Народного дому вивісили і прикріпили національний прапор. Щоправда, екс-голова сільради М.Линдюк наказував їм: “зніміть геть ту шмату”, але відчайдухи не послухалися. Другого дня біля нього учасники акції Злуки провели народне віче, яке закінчилося співом національного гімну. Це було його перше виконання в селі за радянської доби¹⁴⁴.

Реакційні сили демократизації і прогресивним новаціям у селі чинили відчайдушний опір. Він вівся під релігійним знаменом. Справа в тім, що активісти демократичних сил в основному були греко-католицького віросповідання. Цим скористався чорний кардинал і його люди. Вони й натравлювали релігійних фанатиків на активістів села. Так, одна з жінок побила голову ТУМу О.Кобилянського. Цього їм було замало й вони взялися до зброї. Резонансною справою їх брудних рук є замах на життя голови і члена осередку НРУ Дмитра Бербеничука та Івана Вардзарука. Останнього поранили пострілом з вогнепальної зброї в бедро. Обидва після стрільби в них відійшли від громадської роботи, а Д.Бербеничук навіть склав із себе повноваження голови осередку НРУ¹⁴⁵.

Головним винуватцем міжконфесійної конфронтації космачани вважають М.Линдюка. Екс-голова на засіданні Косівського райвиконкому 24 серпня 1990 р., на якому заслуховували питання релігійної обстановки на Косівщині, зокрема в Космачі, зазначив таке: “Мене звинувачують у тому, що я не володію ситуацією і винен у чварах між віруючими”¹⁴⁶.

Деякі комуністи села ніяк не визнавали національну символіку, а один з них вдався до поліцейських репресій. Ось що про одного з них пише сільський літописець Дмитро Пожоджук: “Небавом сільську Раду в Космачі очолив історик за фахом Микола Линдюк. Новий голова також хотів прислужитися комуністам. На його рахунку багато ганебних справ. У 1989 році до Космача приїхали студенти Львівської школи ім. Труша з тризубом та синьожовтими прапорами. Микола Линдюк запровадив до сільради хлопців Михайла і Тараса Беняхів. Відібрав у них синьо-жовтий прапор, тризуби і мало не арештував хлопців.

Ми йому це ніколи не забудемо, – говорить Тарас Беняк. Це жорстока людина, яка йшла проти волі народу...

Я бачила, як він забрав хлопців і розмовляла з ними, як вони повернулися з допитів, – пригадує Віра Фальковська з Варшави. – На хлопцях лиця не було ...

Ми всі переживали за наших парубків, – додає Марія Михайлик зі Львова. – І сьогодні тішимося, що ці молоді хлопці дочекалися правди, а цього Линдюка засуджують самі космачани...”¹⁴⁷.

Жителі Космача напередодні всеукраїнського референдуму вголос заявляли про своє бажання жити у вільній незалежній державі, а Степан Плиторак через газету “Гуцульський край” 1991 р. звернувся до населення Косівщини із закликом до всіх проголосувати за українську незалежність. У статті “Позбудемося ярма” він писав: “**Хочу**

сказати, що не варто боятися труднощів, бо ми вже пережили стільки, що нам нічого не дав, лишень кожен старався щось собі урвати. Були ми наймитами. Ми хочемо позбутися свого визискувача, що, як реп'ях до кожуха, до нас причепився. За українську незалежність треба всім голосувати”¹⁴⁸.

У перший рік незалежності космачани відзначились піднесенням патріотичного духу. Уперше у своїй історії вони відзначили День села, приурочений 580-річчю з часу першої згадки про Космач. Його проведено з ініціативи П.Сіреджука та за активної підтримки Косівської райдержадміністрації, зокрема Ігора Аполоновича Пелипейка. На торжество 9 серпня 1992 р. прибуло багато гостей із сусідніх сіл: Брустор, Прокурави, Шешор. На святі також були гості з Коломиї, Косова, Івано-Франківська й далекої Австралії. У призначену годину трембіти сповістили на всі гори й полонини про початок свята, яке розпочалося спільним богослужінням священників обох конфесій. Далі з щирим привітом до односельчан звернулася виходець із села Олена Никорак, яка нині живе й працює у Львові. Її розповідь про історію гірського села була дуже цікавою. Святослав Добровольський, який прибув з Австралії, подарував громаді портрет Тараса Шевченка.

На свято місцеві активісти організували під відкритим небом виставку робіт сільських умільців. Аматори сцени дали кількагодинний концерт. Учасники великого торжества з захопленням сприйняли концертні номери у виконанні чоловічого хору районної організації товариства “Просвіта”, учасників художньої самодіяльності Космача, а також суспільно-культурного товариства “Гуцульщина” зі Львова. Приємне враження на глядачів справили виступи молодих львів'ян, зокрема колумійки у виконанні юних Лесі та Юрія Хромейчуків на слова їхньої мами Ольги Хромейчук (нині всі проживають в Англії), пісні Ярослави Сіреджук та декламації творів Гната Хоткевича у виконанні Нестора Біблюка. На закінчення сільський майдан перед Народним Домом, де відбувалося торжество, відспівав многі літа .

Нині в добу незалежної України громадськість села докладаеть багато зусиль для відродження національної історичної пам'яті. У традицію ввійшло святкування річниць УПА. Так, на Покрову 2003 р. у Космачі на могилі загиблих у бою 14–15 лютого 1945 р. 24 вояків УПА куреня “Скуби” відкрито пам'ятник: на невисокому насипі під шатроподібною капличкою вміщено скульптуру Богоматері з Сином Божим на руках. Ось так місцевий осередок УРП “Собор”, за підтримкою рухівців та Союзу Українок, ветеранів УПА вшанували борців визвольних змагань. Із цієї нагоди тут виступили народний депутат України Левко Лук'яненко, голова районної ради Петро Дійчук, представники демократичних партій і рухів¹⁴⁹.

Дуже урочистим було святкування 66-ї річниці УПА. Так, 14 жовтня 2008 р. його розпочала громада присілка Рушір, де космачани зібралися з отцем Василем Струком, учителями та учнями школи на місці героїчного бою сотні “Мороза” з бійцями внутрішніх військ, у народі прозваних червонопогонниками, під командуванням полковника М.Дергачова. У цьому бою радянська сторона втратила 500 солдатів і офіцерів, знищено кілька автомашин, захоплено багато трофейної зброї радянського виробництва. Березівська сотня втратила Василя Вівчарука (“Сірка”) з Бані Березова, Миколу Скільського (“Явора”) із Середнього Березова та невідомого юнака зі Стопчатова. У бою був поранений у руку керівник цього переможного бою Мирослав Симчич (“Кривоніс”). Районна організація Конгресу українських націоналістів тоді звернулася до обласного керівництва ОДА, обласної ради народних депутатів, підприємців та громадськості з пропозицією належного впорядкування цього історичного місця та будівництва тут пам'ятника на честь героїчної боротьби УПА. Виступали й учні Космач-

Рушірської школи I–II ступенів. З Рушора естафета святкування перейшла в центр села. Громадськість Космача, гості зібралися біля пам'ятника 155 загиблим космачанам – воїнам УПА. Сільський голова Д.Пожеджук та заступник голови РДА М.Васкул відкрили святкування, їх виступ продовжили старшокласники школи. Одягнуті в козацькі однострої, школярі весело й емоційно марширували, а учні молодших класів співали повстанські та стрілецькі пісні. На завершення дійства в Народному домі відбувся святковий концерт, підготовлений господарями та гостями з Яблунова, колективами художньої самодіяльності під керівництвом В.Чукура, Е.Ткачук та В.Григорчака. Потім у Космацькій школі I–III ступенів привітали ветеранів¹⁵⁰.

Знаковою подією в громадсько-політичному житті села стала постанова Верховної Ради України “Про відзначення 600-річчя Космача” 4 грудня 2011 р. Завдяки цій постанові Івано-Франківська обласна і Косівська районна державні адміністрації спромоглися організувати роботу дорожників для прокладання дороги з твердим покриттям із центру села до Лючинського Рушора.

Соціально-економічне становище жителів села сьогодні вкрай важке. Заробітки для забезпечення фізичного виживання мають лише педагоги, лікарі, сільська адміністрація, працівники поштового зв'язку та торгівлі, а також лісництва. Решта виживає за рахунок випадкових заробітків з ремесла. Жіноцтво найбільше заробляє на писанках та вишивці, які збувають у найбільших містах та в санаторно-курортних місцевостях України. Фахівці твердять, що чверть усіх гуцульських сувенірів, які продають на Андріївському узвозі в Києві та коло бюветів мінеральних вод на популярних курортах, зроблена в Космачі. Найбільше космачанок торгує у Львові, деякі з них зажили непоганих статків¹⁵¹.

Решта, найбільш здорові та здібні, щоби якимось звести кінці з кінцями, у пошуках кращої долі подалися на заробітки за кордон. Розсіялися космачани, як жителі інших українських сіл, по всій Європі. Найбільше їх працює в Росії, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії; як правило, виконують важку та низькооплачувану роботу. Дошкульна біда застала покинути рідну землю не тільки космачан, але й десятки тисяч громадян з різних регіонів України¹⁵².

Узагальнюючи сказане, можна зробити такі висновки:

1. Територія села почала освоюватися первісною людиною дуже рано – в добу верхнього палеоліту. З тих пір до наших днів дійшло кілька артефактів. Найбільше їх пов'язано з розвитком солеваріння.

2. Літописна історія населеного пункту починається з 1412 р. Перша письмова згадка про село засвідчує, що Космач належить до найдавніших поселень Галицької Гуцульщини.

3. Сторінки історії Космача доводять, що космачани були безпосередніми учасниками національно-визвольних рухів за українську державність.

4. Космач на тлі історії Гуцульщини та України був і залишається активним селом. На скрижалях історії краю та України навечно вписані імена учасника національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького – Степана Гаврилишина, ватажків опришківського руху – Федора Бойчука і Дмитра Марусяка, громадських діячів – Петра Палійчука, Івана Уторопчука – австрійської доби, Григорія Гавришука, – військового капелана УГА, в'язня концтабору Майданек Омеляна Ковча та інших міжвоєнного та радянського періодів.

1. Космач // Жіноча Доля. – 1936. – 1 липня. – С. 12.

2. Пожоджук Д. Прізвища і прізвиська Космацької Гуцульщини / Д. Пожоджук // *Красзнавець Прикарпаття*. – 2003. – С. 28–29.
3. Пожоджук Д. Космач. Космач – келія сонця / Д. Пожоджук. – Косів : Писаний Камінь, 2012. – С. 6.
4. Домашевський М. Космач / М. Домашевський // *Історія Гуцульщини*. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 277–278.
5. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec. – Kraków, 1950. – S. 221.
6. Грінченко Б. Словник української мови / Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1908. – Т. II. – С. 290; Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. Срезневский. – М. : 1958. – С. 1295.
7. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), ASK, odz. 56, sygn. 2757, k. 30 v.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 5, оп. 1, спр. 121., с. 1526; спр. 134, с. 427; спр. 166, с. 610; Головатий Ю. Сокільники. Історико-краєзнавчий нарис / Ю. Головатий. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 19.
9. Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 269.
10. Там само. – С. 269.
11. Кобилюх В. Гуцульщина в санскриті / В. Кобилюх // *Тези доповідей ювілейної наукової конференції: участь науковців товариства “Гуцульщина” у вивченні і вирішенні проблем Гуцульщини. 27 січня 1996 р.* – Львів, 1996. – С. 19; Кобилюх В. Гуцульщина в праісторії та санскриті. / В. Кобилюх // *Історія Гуцульщини*. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 36.
12. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 15.
13. Archiwum Państwowe w Krakowie (APKW), zesp. TS, sygn. 1844, k. 71.
14. Special Orts Repertorium. – Wien, 1886. – S. 196, 197; Special Orts Repertorium. – Wien, 1893. – S. 266, 267; Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12; Шематизм Станиславівської єпархії. – Станиславів, 1935. – С. 118.
15. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 8, оп. 1, спр. 235, арк. 3, 4, 9.
16. Там само, спр. 466, арк. 10, 26.
17. Gąsierowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich. Pasma Czarnohorskie / H. Gąsierowski. – Lwów ; Warszawa : Książnica – Atlas, 1936. – Т. II. – S. 246.
18. APKW, zesp. TS, sygn. 1858, k. 1; Special Orts Repertorium. – Wien, 1886. – S. 196, 197; Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12.
19. Z Kosmacza donoszą // *Głos Pokucia*. – 1938. – 13 marca. – S. 2.
20. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 8, оп. 1, спр. 530, арк. 1; Gąsierowski H. Przewodnik... – Т. II. – S. 246.
21. Z Kosmacza donoszą // *Głos Pokucia*. – 1938. – 13 marca. – S. 2.
22. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 15.
23. APKW, zesp. TS, sygn. 1812, k. 33; sygn. 1858, k. 1; Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 2124, арк. 76 зв.; Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12.
24. Skorowidz gminny Galicyi. – Wideń, 1907. – Т. XII. – S. 298; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1923. – Т. XIV. – S. 12; Шематизм всего клира гр.-кат. єпархії Станиславівської. – Станиславів, 1935. – С. 118.
25. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р – 164, оп. 1, спр. 67, арк. 1; ф. Р. – 773, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
26. Там само, ф. 8, оп. 1, спр. 468, арк. 19 зв.
27. ЦДІАЛ України, ф. 5, оп. 1, спр. 67, с. 474– 476; спр. 125, с. 1447.

28. Купчинський Б. Вікно. Історія села від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 16–19; Дрозд В. Село Нагоряни на тлі історії України / В. Дрозд. – Тернопіль : ТзВО “Терно-граф”, 2008. – С. 180–181.
29. Бандрівський М. Археологія Косівщини і суміжного з нею краю / М. Бандрівський // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – С. 68–69.
30. AGAD, zesp. A. Czoł., sygn. 235, k. 36–40.
31. Męciński Z. Studia zootechniczne nad owcą górska na Huculszczyźnie / Z. Męciński. – Kraków, 1938. – S. 8 (Tabela 1).
32. AGAD, zesp. A. Czoł., sygn. 235, k. 37, 38.
33. Там же, sygn. 235, k. 39.
34. ЦДІАЛ України, ф. 6, оп. 1, спр. 115, арк. 23–27; Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 5, арк. 20, 48.
35. Держархів Івано-Франківської області, ф. 68, оп. 2, спр. 114, арк. 100.
36. Drzewo w lesie za bezcen, w Kołomyi po paskarskich cenach // Prawda Kołomyjska. – 1931. – 11 stycznia. – S. 2.
37. Подоляк С. Знахідки археологів / С. Подоляк // Прикарпатська правда. – 1994. – 6 серпня. – С. 2; Мацкевий Л. До питання про найдавніше минуле Косівщини / Л. Мацкевий // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – С. 58.
38. Бандрівський М. Назв. праця. – С. 68.
39. ЦДІАЛ України, ф. 5, оп. 1, спр. 126, с. 11–12.
40. AGAD, ASK, zesp. I, sygn. 18, k. 48; Сіреджук П. З літопису села Космач / П. Сіреджук // Проблеми Гуцульщини. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Косів, 27–28 травня 1993 року. – Чернівці, 1993. – Ч. 1. – С. 82; Jablonowski A. Zródła Dziejowe / A. Jablonowski. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII. – Cz. 1. – S. 101.
41. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАНУ. Відділ рукописів, ф. 103, оп. 1, спр. 68/ Іа, арк. 26.
42. Там само, спр. 68/ Іа, арк. 5, 55.
43. ЦДІАЛ України, ф. 5, оп. 1, спр. 142, с. 97.
44. Там само, спр. 170, арк. 293, 294–296; ф. 6, оп. 1, спр. 200, с. 485; Сіреджук П. З минулого Косівщини / П. Сіреджук // Старожитності Косівщини... – С. 13, 14.
45. ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
46. Сіреджук П. З минулого Косівщини... – С. 15.
47. Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700–1745). – Львів : Світ, 1994. – С. 87–88.
48. Там само. – С. 115–117.
49. ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 1, спр. 7, арк. 18.
50. Сіреджук П. Син зелених гір / П. Сіреджук // Радянська Гуцульщина. – 1975. – 31 липня. – С. 3.
51. ЛНБ НАНУ. ВР, ф. 5, оп. 1, спр. 6757/ІІ, арк. 37–38; Сіреджук П. З минулого Косівщини... – С. 16.
52. Сіреджук П. Інвентарі Космача / П. Сіреджук // Старожитності Косівщини... – С. 38.
53. Там само. – С. 39.
54. Там само.
55. АРКВ, zesp. TS, sygn. 657, k. 212.
56. Там же.
57. Стеблій Ф. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст. / Ф. Стеблій. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 82–82.
58. Грабовецький В. Карпатське опришківство / В. Грабовецький. – Львів, 1966. – С. 200.
59. Там само. – С. 202.
60. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 78, спр. 224, арк. 106; спр. 225, арк. 118.
61. Gazeta codzienna. – 1858. – 3 lutego. – S. 1.
62. Творидло М. В Гуцульщині голод / М. Творидло // Діло. – 1913. – 8 цвітня. – С. 2.

63. Голос народний. – 1865. – 9 грудня. – С. 34; Господарська часопис. – 1913. – 10 травня. – С. 142.
64. На підмогу гуцулам // Діло. – 1913. – 27 травня. – С. 7.
65. Партийна конференція в Косові // Громадський голос. – 1912. – 7 серпня. – С. 4.
66. Господарська Часопись. – 1913. – 25 жовтня. – С. 319.
67. Ратункова акція // Громадський голос. – 1913. – 2 жовтня. – С. 8–9.
68. Громадський голос. – 1912. – 31 липня. – С. 3; Інформація Г. Полек. Записано 25 березня 2005 р.
69. Мемуари ерцгерцога Вільгельма Габсбурга-Лотрінгена. Автобіографія // Терещенко Ю. Український патріот з династії Габсбургів / Ю. Терещенко, Т. Осташко. – К., 2008. – С. 125.
70. Слово. – 1887. – 2 червня. – С. 3; Діло. – 1887. – 11 червня. – С. 2.
71. Gazeta Lwowska. – 1887. – 4 січня. – С. 6.
72. Голос народний. – 1868. – 26 березня. – С. 4; Творидло М. Голод в Гуцульщині / М. Творидло // Діло. – 1913. – 5 цвітня. – С. 2.
73. Голос народний. – 1867. – 1 лютого. – С. 12.
74. Батьківщина. – 1886. – 22 жовтня. – С. 246.
75. Діло. – 1886. – 1 листопада. – С. 3.
76. Громадський голос. – 1909. – 8 травня. – С. 3.
77. Діло. – 1887. – 8 грудня. – С. 3.
78. Лаба В. ...Не пийте, хлопці, – Україна просить... / В. Лаба. – Львів, 2000. – С. 72–73; Хрест в доброму стані зберігся до наших днів; знаходиться з правої сторони при дорозі неподалік від входу до православної церкви. Напис автором передано дослівно.
79. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 70, спр. 1151, арк. 1 – 3; Діло. Додаток до чч. 71 і 72. – 1902. – 11 квітня. – С. 2.
80. Діло. – 1902. – 20 червня. – С. 3.
81. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 25, спр. 18259, арк. 206, 315, 328–335, 508–511, 590–593.
82. Січове свято в Коломиї // Діло. – 1902. – 20 червня. – С. 3.
83. Свобода. – 1907. – 21 березня. – С. 1.
84. Там само.
85. Свобода. – 1907. – 21 березня. – С. 2.
86. Свобода. – 1907. – 2 травня. – С. 4.
87. Сіреджук П. Космацька “Січ” / П. Сіреджук // Гражда. – 2002. – № 5. – С. 58.
88. Громадський голос. – 1912. – 3 січня. – С. 7.
89. Свобода. – 1910. – 10 лютого. – С. 4.
90. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 25, спр. 4498, арк. 1.
91. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 4903, арк. 15 – 18, 75; Господарська часопис. – 1910. – 25 травня. – С. 26; 10 вересня. – С. 5; 10 жовтня. – С. 6; 1911. – 25 лютого. – С. 64; 10 березня. – С. 77; 25 березня. – С. 93; 25 квітня. – С. 128; 10 травня. – С. 141; 10 червня. – С. 174; 25 серпня. – С. 264; 10 вересня. – С. 276; 10 листопада. – С. 325; 13 листопада. – С. 336; 1912. – 25 серпня. – С. 256; 25 листопада. – С. 354; 1913. – 23 лютого. – С. 113; 25 грудня. – С. 380.
92. Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich. Pasma Czarnohorskie / H. Gąsiorowski. – Lwów ; Warszawa : Atlas, 1933. – Т. II. – С. 247–248.
93. Szlakiem bojowym legionów. Krótki zarys organizacyi i dziejów 2 brygady legionów polskich w Karpatach, Galicyi i na Bukowinie. – Lwów, 1915. – С. 59; Szlakiem II brygady legionów polskich w Karpatach Wschodnich. Przewodnik Historyczno-turystyczny po Gorganach i Czarnohorze. – Warszawa, 1937. – С. 204, 206, 209, 211, 215, 219.
94. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 4903, арк. 15–18.
95. Центральный военно-исторический архив в Москві, ф. 2122, оп. 1, д. 82, л. 95, 96, 100–106, 108 об., 111 об.
96. Гунчак Г. Його похорон поріднив... – С. 33.

97. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 379, арк. 108; ф. 10, оп. 1, спр. 19, арк. 3, 6.
98. Там само, спр. 77, арк. 17, 109.
99. Мобілізація // Покутський вісник. – 1918. – 28 падолиста. – С. 3.
100. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 789.
101. Спис померлих // Вперед. – 1919. – 12 вересня. – С. 3.
102. Народ собі // Покутський вісник. – 1919. – 16 лютого. – С. 3.
103. Там само.
104. Народ собі // Покутський вісник. – 1919. – 2 лютого. – С. 3.
105. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 250, арк. 69.
106. Селянський прапор. – 1927. – 30 січня. – С. 5.
107. Свобода. – 1924. – 6 квітня. – С. 7.
108. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 9, оп. 1, спр. 32, арк. 149.
109. Там само, спр. 47, арк. 37 зв.
110. Верховинець Р. Космач в минулому / Р. Верховинець // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 679.
111. З організаційного життя. Косівщина і Коломийщина // Громадський голос. – 1930. – 6 вересня. – С. 3.
112. Громадський голос. – 1933. – 2 грудня. – С. 4.
113. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1560, арк. 26; 56, 106.
114. Там само, ф. Р. 38 п, оп. 1, спр. 2, арк. 27; ф. Р. 80, оп. 1, спр. 47, арк. 18.
115. Інформація респондента Г. Вардзарука. Записано 13 березня 2006 р.
116. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 126.
117. Інформація респондента А. Пожоджука. Записано 10 травня 1975 р.
118. Верховинець Р. Космач в минулому... – С. 681.
119. Стрельбицький Л. Подольськ, ЦАМОІ / Л. Стрельбицький // Радянська Гуцульщина. – 1990. – 22 лютого. – С. 2.
120. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 126; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К. : Держполітвидав, 1963. – С. 421.
121. Содоль П. Бойові дії УПА на Гуцульщині / П. Содоль // Історія Гуцульщини. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 454.
122. Легкий П. Лицар Нескореної України / П. Легкий. – Тернопіль : Джура, 2006. – С. 31–32.
123. Содоль П. Назв. праця. – С. 454–455; Вардзарук Л. “Грегит” друкує, читач міркує / Л. Вардзарук // Галичина. – 2008. – 1 травня. – С. 5.
124. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 126; Вардзарук Л. Переможні салюти / Л. Вардзарук // Галичина. – 2008. – 19 січня. – С. 8; Копія свідчення повстанця Василя Коб’юка від 23 квітня 2003 р. (Завірена адвокатом В. М. Баганцем). Зберігається в домашньому архіві автора.
125. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1982. – Т. 9. – Кн. 2. – С. 324.
126. Гуцульський край. – 1995. – 5 серпня. – С. 1.
127. Літопис УПА. Нова серія. – Київ ; Торонто, 2003. – Т. 7. – Кн. 4. – С. 255.
128. Там само. – Т. 7. – Кн. 4. – С. 271.
129. Кулин Д. Біль / Д. Кулин // Гуцульщина. – 1990. – Ч. 21. – С. 28, 31.
130. Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця / Л. Вардзарук // Галичина. – 2005. – 2 квітня. – С. 6.
131. Літопис Української Повстанської Армії... – Т. 9. – Кн. 2. – С. 324.
132. Там само – С. 277; Вардзарук Л. Дорога до безсмертя / Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2003. – С. 180.
133. Борис М. І їх земля носить... / М. Борис // Радянська Гуцульщина. – 1964. – 10 грудня. – С. 4.

134. Інформація респондента Миколи Костюка. Записано 20 серпня 2010 р.; Сіреджук П. Космач над Пістинькою / П. Сіреджук. – Львів : Тріада плюс, 2011. – С. 142–143.
135. Бурнашов Г. Довбушева церква в Космачі / Г. Бурнашов // Гуцульське повстання. – Івано-Франківськ : ЛІК, 1998. – С. 106.
136. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 164, оп. 1, спр. 6, арк. 4.
137. Там само, ф. Р. 1309, оп. 1, спр. 17, арк. 137–140.
138. Там само, спр. 67, арк. 170, 174.
139. Там само, ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 124.
140. Там само, спр. 98, арк. 123–124.
141. Походжук В. Розподіл товарів / В. Походжук // Гуцульський край. – 1991. – 21 березня. – С. 3.
142. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 2014, оп. 1, спр. 98, арк. 123.
143. Інформація респондента Михайла Дудюка. Записано 14 липня 1997 р.
144. Інформація респондента Василя Петрованчука. Записано 20 травня 1997 р.; Сіреджук П. Космач над Пістинькою / П. Сіреджук. – Львів : Тріада Плюс, 2011. – С. 372.
145. Інформація респондента Василя Гудим'яка. Записано 10 жовтня 1998 р.; Яців М. Не личить віруючим / М. Яців // Радянська Гуцульщина. – 16 червня. – С. 2.
146. Мудрицька А. Як розв'язати Гордіїв вузол?.. / А. Мудрицька // Радянська Гуцульщина. – 1990. – 4 вересня. – С. 2.
147. Плиторак С. Позбудемося ярма / С. Плиторак // Гуцульський край. – 1991. – 23 листопада. – С. 3.
148. Походжук Д. Космач – столиця Гуцульщини / Д. Походжук // Гуцульщина. – Торонто, 1996. – № 29. – С. 12.
149. Долішній М. Де лилася кров, там Діви Марії Покров / М. Долішній // Галичина. – 2003. – 23 жовтня. – С. 3.
150. Святування 66-ої річниці УПА на Косівщині // Криця. – 2008. – 29 листопада. – С. 2.
151. Заник В. “Хресна” дорога з Микуличина в Космач / В. Заник // Карпати. – 2007. – № 4. – С. 9–17.
152. Годованська О. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії / О. Годованська. – Львів, 2011. – С. 15–76; Дрозд В. Село Нагоряни на тлі історії України / В. Дрозд. – Тернопіль : ТЗВО “Терно-граф”, 2008. – С. 189.

Петр Сиреджук

(г. Івано-Франківск, Україна)

Космач в истории Гуцульщины и Украины

В статье кратко раскрыто историческое развитие села от древнейших времен до наших дней. Основное внимание сосредоточено на роли Космача в истории Гуцульщины и Украины. В частности, отмечено участие космачан в освободительной борьбе украинцев за свою государственность.

Ключевые слова: Космач, космачане, сообщество, опрышки, сечевики, центр, перестройка.

Petro Siredzhuk

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kosmach in history of Hutsulshchyna and Ukraine

The article briefly exposed the historical development of the village from ancient times to the present day. The main attention is focused on the role of Kosmach in the history of Hutsulshchyna and Ukraine. In particular, emphasized the participation kosmachan in Ukrainian liberation movement for their own state.

Key words: Kosmach, kosmachany, community, opryshky, Sich, the cell, rearrangement.